RÁLÁTÁS

ZSÁKAI HELYTÖRTÉNETI – HONISMERETI, KULTURÁLIS TÁJÉKOZTATÓ

Évente négy számban jelenik meg. ISSN 1585-8677

Szerkeszti: Dankó Imre

Szerkesztőség. Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, Rhédey Kastély.

IV. évfolyam, 3. szám –2003. harmadik negyedév

II. Rákóczi Ferenc 1703-ban, háromszáz éve indította meg szabadságharcát.
– Szilágyi Imre metszete

BŐDI ERZSÉBET

Hagyományos élelmiszertartósító eljárások

A naturálgazdálkodás korszakában a paraszti háztartás egyik legnagyobb problémáját az élelmiszerek fogyaszthatóságának meghosszabbítása, konzerválása jelentette. Bármily változatos termelés folyt is, volt több hónapos periódus, amikor sem a növényvilág, sem az állathaszon alig nyújtott valamit a család étkeztetéséhez, egyedül a háztartásban összegyűjtött tartalékra lehetett támaszkodni. Ezért törekedni kellett arra, hogy élelmiszerkészletet halmozzanak fel. Minél többet halmoztak fel, annál biztonságosabb lett a család élete, a paraszti háztartás vezetése. Az önellátásra törekvő családi háztartásvezetés a szocialista gazdasági viszonyokban veszített jelentőségéből, majd az 1990-es években bekövetkezett robbanásszerű bőséges árukészlet kínálata előtt olyan meglepetések érték az eddig termelőt, hogy feleslegesnek érezte munkáját. Az élelmiszerek házilagos konzerválása vissza is szorult a kisfalvak gyakorlatába. (Nem kimondottan a szegénység miatt).

Megjegyezendő, hogy nagyon keveset tudunk ezekről, a nagyon távoli múltban gyökerező, tapasztalati úton kialakult tartósítási eljárásokról és azok technológiai körülményeiről.

Történetileg a legrégebbi és talán legegyszerűbb tartósítási eljárás a *szárítás*.

A *szárítás* lényege, hogy a nagy nedvességtartalmú anyagból a víztartalmat természetes úton, nap, hő segítségével elpárologtatjuk. Ekkor az élelmiszerek értékes beltartalma, a szénhidrátok, ásványi anyagok úgy koncentrálódnak, hogy ezáltal lehetetlen lesz rajtuk vagy bennük a mikroorganizmusok működése, anyagcseréje, szaporodása.

Minden tudományos előírások mellőzésével a magyar táplálkozáskultúrában a földműves társadalom elsősorban növényi eredetű anyagokat szárított, de állati eredetűeket is.

Fűszerek csoportjában *petrezselyemzöldet, zellert, kaprot, sáfrányt, borsikafűzért, paprikát*. A növényt kifejlett állapotában csokorba szedték, alaposan megmosták, szellős, árnyékos, száraz helyen, gyakran a padláson kiszárították. Száradás után ezeket a levélfűszereket vászonzacskókban hűvös, száraz kamrákban tárolták. Ugyanígy szárították a *köményt* is. A kömény szárait kévébe kötötték, azt napon kiszikkasztották, a magvakat kidörzsölték, kirostálták, és kis vászonzacskókban őrizték.

Szárították (gyógy)teának a *hársfavirágot, bodzát, mentát, kamillát, akácvirágot*. Széles, lapos, kerek *párszárító* kosárba öntötték, ahol tökéletesen kiszáradt, majd befőttes üvegekben tárolták.

A Nagy-Alföld kivételével, nyári és őszi idényben alig volt olyan háztartás, ahol *gombát* ne szárítottak volna. A gombaszárítás függött az időjárástól. Ha esős időjárás járta, sok gomba termett. Ekkor több jutott szárításra. A tűzhely, kemence körül szárították, ha napos volt az idő, akkor a napon. Miután kiszárították, vagy vászonzacskóban, vagy befőttes üvegben tárolták. Felhasználás előtt vízben áztatták, ízesítéshez és önálló ételek főzéséhez, sütéséhez hasznosították.

Ma már csak az emlék őrzi a *káposztalevelek szárítását.* A legnagyobb káposztaleveleket óvatosan letördelték a még növésben levő káposztafejről, spárgára felfűzték, szellős padlástérben vagy a csűrben felakasztották ezeket a káposztafűzéreket, és szükség esetén pl. lángossütéshez, kenyérsütéshez innen törtek le egy-egy levelet.

Délkelet-Magyarországon még napjainkban is felfűzve szárítják a fűszerpaprikának szánt *paprikát*. Tudjuk, hogy a XIX. században váltotta fel a borsot a paprika Magyarországon. Ezzel egyidőben a sertéshús-feldolgozás módosult. Megkedvelték fűszere miatt a vékony és vastag kolbászt. Van olyan régiója Magyarországnak, ahol nagyüzemileg előállított paprikát a falusiak nem használnak. Csak saját termesztésűt. *„Az íze is más annak a kolbásznak, amibe*

tudom, hogy az én paprikám van." – véli az egyik tótkomlósi asszony. Dél-Alföldön sok család foglalkozik paprika termeléssel. Tudják, hogy 10 kg fűzni való paprikából 1 kg őrölt paprika lesz. Egy átlagos 5 fős családnak egész évben 2-2,5 kg édes paprikára és 1-1,5 kg erős paprikára van szüksége. A gyakorlat kialakította a paprika szárítás menetét: a piros színű érett, egészséges paprika csöveket hosszú füzérekbe fűzik és kiakasztják száradni a ház elé, az eresz alá. Amíg az időjárás engedi, a levegőn szárad, majd felkerül a padlásra, ahol tovább szikkad. Mikor keményre összeszáradt, a füzéreket lebontják feldolgozás sorrendjében, előbb az édeset, majd az erőset. A paprika csöveket szennyeződéstől egyenként gondosan megtisztogatják. A romlott, hibás csöveket és a belsejében penészes paprikát nem használják fel. Mert csakis az ép csövekből való fűszer biztosítja a kolbász eltarthatóságát. Az ép csöveket felvágják, csumáját levágják, és papírral bélelt tepsikbe öntik. Zárt kemencében ropogósra szárítják. A keményre száradt paprikát kézzel összetörik, majd un. paprikadarálóba öntik, aminek segítségével néhány perc alatt készre darálják.

Még nem is olyan régen padláson szárították felakasztva az étkezésre szánt *kukoricát*, elterítve a *babot* és *diót*, vászonzacskóban a speciálisan megtisztított *mákot* (a mákot átszelelték, átszitálták, háromszor-négyszer vízzel átmosták, vászonlepedőn a nap melegével kiszárították).

Érdekes kérdéscsoportot jelent a *száraztészta* eredete Magyarországon. Egyes kutatók szerint az arabok fejlesztették ki, mások Szicíliából származtatják. Magyar nyelvterületen a száraztésztáknak kétféle történelmi ága találkozik. Az egyik, talán a jóval régebbi, amikor a zárt tűzhely tetején vagy a kemence alján szikkasztották, sütötték szárazra a vékonyra nyújtott tésztát a *loksát*, amit ezután fogyasztás előtt megöntöttek és ezt követően ízesítettek. A *loksa*, *laksa, laska* szócsoport olyan régi, hogy etimológiája az ősi indoeurópai csoportok közös nyelvéhez vezet.

Ezt követően csak a XVI. századtól tűnik fel a *tarhonya*, melyet kásaételek módjára kezdtek fogyasztani. Ettől későbben a tördelt tészta, a *lebbencs* alakult ki a nagy tésztaszárító alföldi településeken, mint Debrecenben, a nagykun városokban. A debreceni cívisháztartásokban nyári tésztacsináláskor akár 40-50 levelet is készítettek egyszerre. A száraztészta előállítását közvetlenül meghatározta a búza sikértartalma és a táj éghajlata. Nagyon érdekes, hogy ezen az alapon formálódtak ki a tájjellegű ételek: az *öhön, slambuc, betyáros, topogó, kandabakáré, lebbencsleves*. Ide tartoznak a szárított levesbetétek, amelyek szűrt húsleves kellékei lettek.

Története van a húsfélék szárításának is. *Juhhúst, marhahúst, csikóhúst* szárították. Apró darabokra felaprított húst előbb bográcsban megfőztek felfűszerezve, főleg felsózva. Addig főzték, míg állandó rázogatás közben száraz nem lett, majd a levegőn szárították tovább. Vászonzacskóban tárolták.

A tiszai, dunai halászok a megtisztított *halat* előbb megsózták, majd madzagra kötve napon szárították. Ma már nem ilyet nem látunk Magyarországon, csak a szomszédos balkáni országokban.

A tradicionális tartósító eljárások közül a hússzárítás ma már önmagában csak kivételes esetekben fordul elő. Pl. a Békés megyei szlovákoknál a vékony kolbász tartósításánál. Azt is tudni kell, hogy disznóhús termékeknél a szárítás önmagában nem elegendő.

A tejtermékek közül *lágysajtot* szárítottak és a sóval összemorzsolt *tehéntúrót*. Ily módon ezek az ételek 10 napnál tovább nem álltak el nagyobb károsodás nélkül.

A kenyérsütéshez használt erjesztők szárításáról, pl. *párszárításról, morzsalkáról*, *komlóskorpáról* sem szabad elfelejtkeznünk.

A szárítás egyik speciális módja az *aszalás*. Kerti és vadon termő gyümölcsök tartósításának elterjedt eljárása. Az olcsó répacukor megjelenése előtt csak ily módon lehetett télire megmenteni a gyümölcstermés egy részét. Aszalni kerti gyümölcsből főként *besztercei szilvát, almát, körtét,* ritkábban *cseresznyét, meggyet* szántak. A *mazsola* pótlására Tokaj-Hegyalján zsinegre fűzött szőlőszemeket aszaltak. A vadon termőkből *körtét*, de előfordult *vadalma*, *som* és a *csipkebogyó* ily módon történő tartósítása.

Nyelvtörténeti érdekesség az aszalt gyümölcsök elnevezése: így pl. *susinka, aszú szilva, aszalék, vadóka*.

Kivitelezésére különféle megoldásokat találtak ki: a legegyszerűbb a napon való aszalás alacsony peremű kerek kosárban, vagy fakeretes vesszőből, nádból font aszalócserényen. E mellett sütőkemencében, füstös konyhában aszalócserényen, földbe vájt kerti aszalókemencében, aszalóházban történt. Ez utóbbi építményeket többnyire szilvásokban, szőlőkben létesítették, azaz lakóövezeten kívül.

Az aszalványokból fontos böjti ételeket készítettek és a katonaságot élelmezték vele. Az aszalványokat Magyarországról Lengyelországba és német nyelvterületekre exportálták. Így ezeken a területeken a besztercei szilvát, magyar szilvának ismerik. Linnénél *Prunus domestica var. hungarica* besorolást kapta.

Az aszalványok fontos téli élelmiszerek. Babbal, füstölt sertéshússal összefőzve, tárkonnyal vagy máshol tormával ízesítve tájjellegű ételek forrása. Abaúj-Zemplénben véreskásás töltelékbe aszalt szilvát tesznek. Cibere és habart levesek karácsony és húsvét előtt mint böjtös ételek nem hiányozhattak a családi étlapból.

A magyarok a *konyhasó konzerváló* hatását már a történelmi előtti időktől ismerhették. Nemcsak *szalonnát* és *húsféleségeket*, *halat* sózták, hanem a *juhtúró* eltarthatóságát is ezzel érték el. Később fűszereknek használt *sárgarépát*, *petrezselymet*, *karalábét*, *paszternákat*, *zellert*, *karfiolt* és *piros paprikát* ledarálva szintén sóval tartósították. Az egyszerű parasztemberek nem tudták pontosan meghatározni, hogy a só milyen töménységen (18-20%) éri el kielégítő konzerváló hatását, csak azt tudták, hogy alaposan be kell sózni mindent, hogy elálljon.

Csak sóval *szalonnát* tartósították, de csak a Nagy-Magyar Alföldön. Mindenhol máshol a sózott szalonnát még fel is füstölték. Az alföldi *fehér szalonna* fogalommá vált a Kárpát-medence táplálkozáskultúrájában. Ezért jártak le a Felvidékről dolgozni, ezért cserélték el saját maguk előállított termékeiket. A sózott szalonnát egész oldalakban tárolták, hogy minél kisebb felülete érintkezzen a levegővel. A sózásnak kialakult az eszköztára: sózóteknők, dézsák, deszkákból összeállított, keskeny peremű szalonnasózók. A legjobb ízű sósszalonna a mangalica sertés tartásához kapcsolódik.

A sertéshúsokat füstölés előtt szintén alaposan besózták és több napig sós vízben tartották. A füstölés, mint konzerválási eljárás, ebben az esetben sózásra, annak konzerváló hatására épül.

Nagyon érdekes, hogy újabban a konzerváláshoz a sót összekeverik üzletekben kapható ételízesítő keverékekkel, füstöléshez páclevet készítenek. A sós szalonnát gyakran lefagyasztva tárolják.

A *füstölés* célja nemcsak a húskészítmények, tejtermékek, sajtok tartósítása, hanem a készítmények jellegzetes színének és ízének megőrzése. Mikrobiológiai szempontból füstöléssel a baktériumok elpusztulnak, vagy számuk lényegesen csökken.

Füstöléssel a készítmények felülete kiszárad, kipirosodik, töménnyé válik, elnyeri jellegzetes, stabil vörösesbarna színét. Így késleltetik az avasodást a hosszan tartó hideg füstölés hatásosabb. A füstöléskor keletkező vegyületek a termék ízét, aromáját befolyásolják. Ezért a paraszti háztartásokban általában 3-8 napig tart a füstölés.

A füstölés mint konzerválási eljárás sohasem önmagában fordul elő. Kivétel nélkül összefügg a sózással, sokszor a szárítással és néha abálással.

Egyszerű gyakorlaton alapszik, mégis nagy tapasztalatot igényel. A történelmi korokkal együtt technikai kivitelezése is változott: a szabad kéménytől, a füstjárta padláson át az erre a célra épített tákolmányig illetve speciális torony formájú korszerű füstölőig. Némely vidéken hentesek, húsfüstölő iparosok most is foglalkoznak bérfüstöléssel.

Füstölnek sonkát, csülköt, szalonnát, vékony- és vastagkolbászt, fejet, nyelvet, körmöket, orját, disznósajtot, ritkán halat és lágy sajtot. Régebben bükk- és akácfával és gyümölcsfával fűtötték a füstölőt, ma fűrészporral. Nappal felügyelet alatt füstöltek, éjjel leszikkasztottak, megszellőztették a termékeket.

A bükkfa kellemes ízt ad a húsnak. Az akácfa füstje igen erős, mérsékeltebb füstölést kíván, a tapasztalat szerint a kolbász színe ettől lesz igazán szép. Fenyőfával sohasem füstöltek, mert a hús átveszi a gyanta illatát.

A füstölés után legalább 5 hónapig érik a vastaghús, valamivel hamarabb a kolbász. Ez idő alatt szárad, szikkad a termék. Ezért van az, hogy a szabadkéményben tartották egész télen át a kolbász- és húskészletet. A legjobb klímája a nádfedél alatti padláson volt, mert ott meg se cseppent a zsír a kolbászból és a szalonnából.

A füstölt húsoknak jellegzetes szerepük volt a köznapi és ünnepi táplálkozásban. Gondoljunk csak az aratásra főzött savanykás levesekre és a húsvéti sonkára.

Újabban nagyon sok háztartásban pulykahúst füstölnek.

Savanyításkor vagyis erjedéskor a sejtnedvekben a cukortartalom elfogy, a savtartalom eléri az 1-2 %-ot, és a savtartalom a tárolás alatt azonos marad. Ez védelmet szolgál a káros mikróbák ellen A paraszti háztartások két változatát alakították ki, a tejsavast és az ecet hozzáadásával történő tartósítást.

Tejsavas erjesztéssel káposztát és uborkát konzerválnak régtől fogva. Az aprókáposzta, kolozsvári, székelykáposzta, töltött káposzta ételek a magyar konyha legjellegzetesebb tartozékai.

Az un. *vizes uborka*, amit húsételek mellé tálalt savanyúság formájában fogyasztottak, tartósítását már kevesen ismerik. Helyette *ecettel* konzerválnak csalamádét, uborkát, zöld dinnyét, zöldbabot.

Besűrítéssel a növényi részekben jelenlévő vizet minél jobban elpárologtatják. Így készül a szilvasajt, a szilvaíz. A besűrítés népi gyakorlatban a *szilvalekvárfőzésben* teljesült ki. A szilvában a cukortartalom olyan jelentős, hogy önmagában konzervál. A XVIII. századtól nem korábbról, Délkelet-Dunántúlon, Szlovákiában a *peszmeget* kedvelték. A *peszmeg*, a főzéssel besűrített mustot, melybe sütőtökdarabokat tettek. Hasonlóan készült a bodzakása. Német étel Baranyában, kanalazva kenyérhez ették.

A mai gyakorlatban un. *befőzéssel*, azaz hőkezeléssel, és cukor hozzáadásával tartósítanak. Teljesen ép és érett gyümölcsöt befőttesüvegekbe rakják. Kidunsztolják. A kertekben megtermett cseresznyét, meggyet, szilvát, körtét, őszi és sárgabarackot, birsalmát, paradicsomot stb. ily módon konzerválják téli és tavaszi időszakokra a gondos háziasszonyok.

Ma már az üzletekben gazdag ételválaszték várja a fogyasztót. Szezontól függetlenül egész éven át hozzá lehet jutni bármely termékhez. Ehetünk télen dinnyét, szőlőt stb., távoli országok gyümölcseit. Az élelmiszerek tartósításában forradalmi újítások történtek, mélyfagyasztás, hőkezelés és antioxidáns kémiai vegyületek bevetésével, amelyek következtében már nem az élelmiszerhiány okoz nehézséget, hanem az egészséges táplálkozás megőrzése.

DANKÓ IMRE

Egy bihari kistáj etnokultúrális struktúrája II.

Tanulmányunk első részében annak a bihari kistájnak vizsgáltuk az etnokulturális viszonyait, amelynek települései a *Keresszegi Uradalom*, illetőleg a *Csáky-család* birtokaihoz, vagy részbirtokaihoz tartoztak.[39] A tárgyalt falvak mind honfoglalás kori, illetőleg XI-XII. századi települések voltak, döntő többségükben magyar lakossággal. Középkori kisebbségeikkel kapcsolatosan egyedül a *böszörményekről* (Berekböszörmény), a *kunokról* (Körösszeg, Körösszegapáti) és a *székelyekről* (Székelyhíd) esik említés, azzal, hogy a XIII. század folyamán mindezek az etnikumok egyrészt római katolikusokká (a mohamedán böszörmények), másrészt magyarokká váltak. Ez a magyar lakosság a XVI. század végére egyöntetűen reformátussá lett és nagy háborúságok-hányódások között – sokszor, mint aktív közreműködők - óriási létszámcsökkenéssel, elmenekülés-elvándorlás, számos település elnéptelenedése árán; több jelentősebb településen átvészelte a XVI-XVII. században a kettős királyválasztásból, az ország három részre szakadásából, a török hódításaiból, az oly gyakran jelentkezett feudális anarchiából, lázadásokból, szabadságharcokból származott veszteségeket. A Partium folyamatos háborúskodás színtere volt. Számos olyan falu is volt, amely elnéptelenedett és nem is települt újjá. Hanem a község helye, határa beleolvadt valamelyik község határába, illetőleg a községhatárokkal együtt valamelyik uradalom birtoktestébe. A török kiűzése, az Erdélyi Fejedelemség felszámolása után az erősen elnéptelenedett falvakat-birtokokat igyekeztek a régi birtokosok…- amennyiben voltak túlélők, illetve hiteles utódok -….birtokba venni. Ez azonban nem minden esetben sikerült, mert a birtoklásról végeredményében az Újszerzeményi Bizottság döntött. A Csáky-család visszaszerezte a körösszegi uradalmat és több környékbeli részbirtokát. A Csákyak az elnéptelenedett falvak egy részébe, illetőleg a csekély számú lakossal bíró falvaikba román zselléreket telepítettek. A telepes románok orthodoxok (nem egyesült óhitűek, óhitűek, görög keletiek) voltak s a Csáky-birtokokon meg is maradtak orthodoxoknak.

A tanulmány első részében statisztikai adatokkal is kísérve ezekről a bihari településekről, illetve ezek egy részéről volt szó; kiemelve három falut: *Körösszegapátit, Berekböszörményt* és *Mezősast,* ez utóbbit a határába olvadt *Körmösddel.*

Ebben a második (II.) részben az első részben foglaltak folytatásaként (például folyamatos a jegyzetszámozás is), azonos szempontok alapján az egykori Csáky-uradalom etnokultúrális szempontból jelentős, további hat települését mutatjuk be: *Körösszeget, Körösszakált, Magyarhomorogot, Darvast, Vekerdet* és a Csáky-birtok sohasem volt, de a Darvassal és Vekerddel szoros etnikai kapcsolatot tartó *Zsákát.*

A hat bihari település etnokulturális vizsgálatánál igen előnyös helyzetben vagyunk, mert *Magyarhomorog* monográfiájában az etnokultúrálias viszonyokat - több előtanulmány után - eléggé részletező módon már bemutattuk.[40] Kevésbé részletezően, inkább összegező módon a különben igen jól kutatott Zsáka etnokulturális struktúráját is ismertettük a Száz Magyar Falu Könyvesháza sorozat *Zsáka* kötetében.[41] Zsákához kötötten a tárgyalandó *Darvas* történeti-, demográfiai viszonyairól pedig rendkívül értékes adatokat ismerhetünk meg *Kováts Zoltán* nagyszerű tanulmányából.[42]

Adattár

KÖRÖSSZEG, KEREZSSZEG, SZENTKATALIN; CHERESIG. 1221. Osváth, minthogy nem tartozott a Sárréti Járásba, nem foglalkozott vele híres-neves Sárrét-leírásában. Vára a tatárjárás után épült, a középkorban "jelentékeny váras és vásáros hely" volt (Györffy Gy. I.

638.p.) A várost és a várat külön kezelték. A terjeszkedő város a szomszédos Szentkatalin falut korán "elnyelte", a XV. században a falu emlékét a város Szent Katalin utcájának neve tartotta fenn. A város lakossága teljes egészében magyar volt. A Sebes-Körös mindkét partján alakult ki a királyi Körösszegi Uradalom, amelyet 1396-ban Zsigmond a Csáky-családnak adományozott. A Csákyak Keresszeget uradalmuk központjává tették. A későbbiekben azonban, az uradalom délre fekvő községeit is figyelembe véve, Cséffát jelölték ki uradalmi székhelyül (Jakó Zs. 285-286. p.). A XVI. század végén még népes magyar mezőváros a XVII. század harcaiban teljesen elnéptelenedett (Mezősi K. 146. p.). Ennek az elnéptelenedésnek a históriáját Kiss Gábor érdekesen, a község hajdú-történetére is fényt vető módon így foglalta össze: "Amikor a XVII. század elején Bocskai István a hajdúkat Bihar megyében letelepítette, Körösszeg faluban is csoportosan jelentek meg, majd azt kérték II. Rákóczi György fejedelemtől, hogy tegye a községet szabad hajdú várossá. A Csákyak ez ellen tiltakoztak, majd saját embereikkel zavarták ki a hajdúkat a faluból és helyükre románokat telepítettek le. Ekkor a hajdúk feldúlták a várat, melynek helyreállításával a Csákyak nem törődtek, mert a Szepességben szereztek maguknak hatalmas birtokot."[43] Minthogy Körösszeg XVI-XVII. századi, ha úgy tetszik hajdútörténete egy újabb etnikumot is felvetett és szerepeltetett, helyesnek látjuk, ha Köröszszeg hajdútörténetét részletesebben, korábbi feldolgozásaink alapján is ismertetjük.

Körösszeget az 1626. évi Erdélyi Törvénykönyv (Approbata Constitutiok III. Rész LXXXVI: szám 1. Articulusa: "a hajdúvárosok, kik hajdúi szabadsággal és némely dolgokban a vármegyék törvényétől megkülönböztetve vannak és élnek azok, akiket Bocskai fejedelem elsőbben megtelepítvén és nemesítvén, bizonyos szabadságokkal meg is erősített, meg is ajándékozott volt, az hazának fegyverekkel való szolgálatjokért, s azután több fejedelemektől is abban megtartattanak és erősíttettnek; melyek nevezet szerint ezek: Szalonta, Ürögd, Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sass, Régen, Félegyháza, Bagamér, Mike-Pércs, Bagos, Konyár, Deretske, Berettyó-Újfalu, Kaba, Sáránd, Tépe. – Magyar Törvénytár (Erdélyi Törvények) 1540-1848. Budapest, 1900. 164. p. Bocskai István által telepített hajdúvárosnak mondta. Körösszeg az egyik legnagyobb hajdú telep volt. Az ide telepített hajdúk között szépszámú orthodox rác hajdú is volt. A hajdúváros nagyságára vall, hogy már 1608-ban (május 7.) Báthori Gábor fejedelem Bekeny István vezetésével 100 hajdúkatonát telepített Tamásiba.[44] Sajátos szempontjaink szerint fontosabb azonban az, hogy I. Rákóczi György 1642-ben, a körösszegi rác hajdúk közül telepítette Vekerdet (Vekerd "rác hajdúváros"). A maradék Körösszeget, ahogy Szalárdi János mondta: "megülték igen lator tolvaj, elegy-belegy magyarok, oláhok és rácok" s mivel Várad táján sok tolvajlást követtek el a Gyula alól 1658. június 8-9-én visszavonuló erdélyi csapatok elpusztították. Körösszeg végső pusztulásra 1660-ban jutott, amikor is a II. Rákóczi Györgyöt üldöző törökök hányták fel. Néhány elmenekült lakója a komádi réten bujkált, s az 1692. évi összeírás 5 lakosát pedig Bojton találta (Mezősi K. 269. p.). Körösszeg XVI-XVII. századi története ezek szerint szorosan összefügg a rácsággal. Köztudott, hogy a nagy úgynevezett nagy-, vagy öreg hajdúvárosok esetében is nagy számú rác (orthodox "délszláv", vagyis szerb) hajdúsággal számolhatunk. Elannyira, hogy Bö-szörményt, Nánást, Dorogot, Újfehértót stb. "rác" előtaggal, a történetiségben Rácböszörmény-, Rácnánás-, Rácdorog-, Rácújfehértónak stb. is nevezték. A rácok kérdése elvisz a hajdúság kialakulásának, etnikai összetételének kérdéséig.[45] Területünk történetében a későbbi korokban is számottevő szerepet játszottak a rácok (a Maros-menti szerbek). Mind a XVIII., mind a XIX. században (például 1848/49-ben is) többször végigpusztították az egykori Partium településeit. A Komádit támadó aradi rácokról szól az egyik legszebb magyarországi szerb népballada. Érdemes idézni, mert az itt élő különböző etnikumok (és etnikumot jelentő vallások) közti éles ellentétekre is rámutat.

Az aradiak és a komádiak harca

Bort iddogál a szerb Tukelója,
Arad várban, a határvidéken,
Véle isznak jó hadnagyok négyen;
Bájó hadnagy és Hörcsögfi Péja,
Gyurka hadnagy a fehér Zentáról
És Osztoja Arad városából.

Tukelója poharát emelte:
„Négy hadnagyok, igyunk egészséggel!
Ne igyunk az én egészségemre,
Ne is éppen a tiétekre,
Ne is a bán vagy a generális,
Vagy fölséges József császáréra,
Hanem ama hős egészségére,
Aki majd a kálvinista nyelvét,
Vitéz harcból elhozza mihozzánk,
Komádiból avagy jó Pispekből,
Számosról, a luteránus sorról.

Horcsög Péja csak a földre nézett,
A hadnagynak a szemébe nézett,
S csak felugrott lassu két lábára,
S poharával hősi táncba szökkent:

„Néked a tánc, vitéz Tukelója,
Élve hozom Szunyogh generálist,
Nemhogy nyelvét a kálvinistának!”
De adj nékem harminc jó katonát,
Hadd válasszam az aradi várból,
Válogassam a jobbat belőlük.”

Így szól erre a szerb Tukelója:
„Hörcsög Péja, édes jobbik szárnyam,
Nem tagadnék tőled egész serget,
Nem hogy harminc katonát mindössze!”
Ugrik ekkor a fiatal Péja,
És kiválaszt az aradi várban,
Kiválogat harminc jó katonát,
S viszi őket Tukelój’ házába,
Mondja nékik a szerb Tukelója:

„Aradiak, kedves sólymocskáim,
Igyatok bort, de azt is csak ésszel!”
S a szolgákra csak ugy haránt pillant:
„Jó szolgáim, ide a borokkal!”

Itták a bort első kakas-szóig,
Mindegyikük volt nagy dicsekvésben,
Legyőzött mind vagy tíz kálvinistát,
Dicsekedett Bájó tizenöttel,
Hörcsög Péja pedig huszonöttel.

Hogy a kakas elsőt kukorékolt,
Fölállott a két fiatal hadnagy,
S fölkelt velük harminc katonájuk,
Jó lovukon mind nyeregbe szálltak,
S indultak a komádi pusztának,

De így szólott a szerb Tukelója:
„Hörcsög Péja, édes jobbik szárnyam!
Jól tudom, hogy milyen önfejű vagy,
Ne essetek el hamar bolondul,
Ha elestek, hozzám nem jöhettek,
Semmiféle kálvinista nyelvvel!”

El is mentek komádi pusztának,
Már a kora hajnal fölfehérlett
Puszta sáncán jó komádi-várnak,
Jó Komádi elhagyott sáncáról
Szétkémlelt a kálvinista strázsa,
S jelentette Szunyogh-generálnak:
„Vitézlő őr, Szunyogh generális!
Sáncunk alatt, lenn a vár tövében,
Egész sereg fegyveres sötétlik,
Azt gondolom az aradi rácok”.

Talpra ugrik Szunyogh generális,
Őröket küld mind a négy oldalra:
„Talpra, talpra, magyar kálvinisták!
Gyűljetek mind a komádi sáncra!”

Sáncra gyűltek mind a kálvinisták,
Mikor látta Bájó, ifjú hadnagy,
Mingyárt fölült jó lova hátára,
Nyeregbe szállt a harminc katona,
Hörcsög Péjó megfordult nyergében,
Számbavette a kálvinistákat,
Aztán így szólt a kis Hörcsög Péja:
„Jó testvérek, aradi legények!
Mikor otthon ittuk jó borunkat,
Tukelója hős szerb barátunknál,
Dicsekedtünk tíz kálvinistával,
Bájó hadnagy éppen tizenöttel,
Tetejébe én meg huszonöttel;
Vagyunk is most mi itt vagy harmincan,
Ők meg együtt kerek háromszázan,
Mindegyőnkre tíz jut, mert több nincsen!”

Akkor Szrna lova csak megugrott,
S bevágtatott a magyarok közzé;
Így szólt hozzá Szunyogh generális:
„Beste öcsém, Szrna zászlótartó!
Tollbokrétád túl messze behoztad,
Rémlik, mintha innen ki nem vinnéd!”

De így felel Szrna zászlótartó:
„Vagy nem viszem innen az enyémet,
Vagy a tiéd viszem el párjának!”

S rárohantak a kálvinistákra,
Verekedtek, sokat el is űztek,
Háromszor is a sáncnak rohantak,
Így szólt akkor Szúnyogh generális:
„Hej öcséim, magyar kálvinisták!
Ha bort isztok a csapszékek mélyén,
Vagy Komádi puszta városában,
Dicsekedtek két-két ellenséggel,
Ti most itten háromszázan vagytok,
Amazok meg mindössze harmincan,
Hát mit tehet néktek az a harminc!”

Így szól akkor a kis Hörcsög Péjó:
„Bájó hadnagy, hites jó testvérem,
Álljunk csak meg, gyors seregszemlére!
Megáll Bájó, megnézik a tábort,
Hála Isten, meg is vannak rendben,
Közülük csak Szrna sebesült meg,
Nem esett még sebe nehezére,
Senkinek egy szót nem is szólt róla;
Aztán ismét tovább verekedtek,
Hátrább nyomták a kálvinistákat,
A hadnagyot Bájó ejti foglyul,
Hörcsög Péja meg a generálist,
Épp Szunyoghot, testestül-lelkestül,
De odafut az aradi Szrna,
El is csípi tollas bokrétáját,
Hadd vigye el Arad várba párnak,
A háromszáz jó kálvinistából
Meg is maradt mindössze vagy harminc.

(Délszláv népballadák. Vuk Szteván Karadzsics gyűjteményéből
fordította Csuka Zoltán. Bp., 1946. 28-31.p.)

Portyáiknak emlékei a Sárrétszélen található számos Testhalom nevű földhányások, amelyekbe a védekező lakosság és az esetlegesen segítségükre sietett katonaság által elpusztított rácokat temették.[46] Osváth Pál szerint, illetve híres könyve második kiadásához fűzött Mutatók szerint "az egész Sárrét tele van úgynevezett Testhalmokkal. Mindegyik egy-egy rajtaütés, csata, főleg a XVI-XVII. századi hadjárások eredményei, a meggyilkoltak közös sírjai. Egy részük későbbi, XVIII. századi eredetű és a Sárrétet fel-feldúló, rabló rácoktól (rácdúlások) származik, róluk beszél. Több Testhalom korábbi, őskori halmokon létesült. Osváth külön is ismertette a darvasi (a kisbozsódi határrészen 327. p.), a hencidai (401. p.), a zsákai (három halom, 618. p.) Testhalmokat (Osváth P. második kiadás, 1996. 408. p.). Rácok, jobban mondva "serviánusok" békés szándékkal is jártak errefelé. Például ezen a tájon is ők terjesztették el a paprikát.[47]

A majd teljesen lakatlanná vált Körösszegre a Csákyak román jobbágyokat-zselléreket telepítettek, illetőleg engedtek megtelepedni. A XVIII. század elején voltaképpen lakosságcserére került sor. A nagyszámú román betelepülő az egykori virágzó magyar vásártartó helységet román etnikumú településsé alakította.

A korai helységlexikonok (Lexicon Locorum 1773., Korabinsky János Lexicona 1786., és Vályi András országleírása 1796-99.) alapján összeállított Történeti Helységnévtárunk azután már oláh (valach) lakosságú községként mutatta be (Helységnévtár 58-59. p.). Keresszeg esetében is irányt mutatóak Fényes Elek XIX. század közepi megállapításai. Fényes Keresszeget, amit Kerezsszeg néven is említ, oláh faluként határozta meg 1.275 nem egyesült óhitű (azaz román) és 10 református (azaz magyar) lakossal. A községben 30 telek volt és 98 "földes gazdá"-ról tett említést. Határát minden gabonaneműt gazdagon termőnek mondta, "sok káposztát, kendert, szarvasmarhát szépet tenyészt." Említette, hogy Kun Lászlót itt ölték meg kunjai, hogy a hatszögletű vártorony ma is áll, terménytárolásra használják. Azt is elmondta, hogy a Csáky-család az uradalomnak már csak egyharmadát bírja, a kétharmad rész az Istvánhegyi prépostságé (Fényes E. 1851. III. 206. p.). Hasonló módon nyilatkoznak (1864) a községről a Pesty-féle helységnévtárban is, jelezve, hogy az ármentesítés következtében már nem végezhet a Sebes-Körös rendszeres pusztító munkát a határban. "A község fekvését illetőleg nagyobb részt lapály, míg csekély része az egyházzal kissé feltűnő dombon fekszik, a mennyiben régebb a Sebes Körös vize választotta el egy mástól, jelenleg is egy része ugy szólván fele idomtalanul messze fekszik egy mástól 200 lakházzal 1056 Román ajku mindannyi G. n. e. lakossal, három héber családdal ugyan annyi magyar és hét cigány családdal mely utóbbiak szintén 41 lelket számlálnak."(Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Debrecen, 1996. 313. p.). Ahogy látjuk, Körösszeggel kapcsolatosan nemcsak a rác etnikumról kell megemlékeznünk, hanem a cigányról is. Mégpedig azért, mert tárgyalt településeink közül egyedül itt említettek cigányságot, máshol sehol sem. Statisztikáink nagy hiányossága, hogy a cigányságról hosszú időn át semmiféle adatot sem közöltek. Ez vonatkozik a cigányság vallási-egyházi hovatartozására is; elfogadva azt az általános vélekedést, hogy a cigányságot nagyrészt a magyarság körébe sorolták és vallásilag legtöbbször, de nem kizárólagosan (lásd a hajdúdorogi cigányokat: reformátusok) a kérdéses település legnagyobb egyháza hívei közé számlálták.

Az egykor virágzó vásáros mezőváros hanyatlása azzal kezdődött, hogy a Csákyak uradalmuk központját Cséffára helyezték (Cséffa 1302., de jóval előbb települt, a XIV. században már vásáros hely, eredetileg szín magyar lakosságú, de a korai helységismertetők szerint a XVIII. század végén már oláh, de Vályi András szerint "elegyes", tudni illik román és magyar lakosságú helység (Györffy Gy. I. 607.p.; Helységnévtár 48-49. p.). Körösszeg lemaradásához nagyban hozzájárult az is, hogy az uradalom egyes, korábban a várossal szoros egységet alkotott részei leváltak és önálló közigazgatási egységekként működtek tovább (mint például Apáti). Mindez összefüggésben van azzal is, hogy a körösszegi vár a XVII. század végére elpusztult (kivéve a lakótornyot) és a továbbiakban katonai - közigazgatási jelentőségétől (átkelő hely védelme, vámhely) is megfosztva, kedvezőtlen helyzetbe került. Többségi román orthodox lakosságát mindvégig megtartotta, ami csak fokozódott azzal, hogy Trianon a települést Romániának ítélte. A XX. század elején orthodox román lakossága kétnyelvű volt, ami annak is lehetett a következménye, hogy középkori eredetű vásárai elsorvadtak és kénytelen volt árucsere-viszonylatban is szorosan Nagyváradhoz kötődni. Itt, a körösszegi vásárok említésénél kell rámutatnunk arra, hogy ezek a középkori vásárok - Nagyvárad és Gyula, illetőleg Arad, Lippa hatalmas vásárhelyek között szereplő kisvásárhelyek; Berekböszörmény, Körösszeg, Cséffa, Kis-és Nagyvásári stb. - is beletartoztak abba a klasszikus vásárövbe, amely a Sárrétek (tehát Alföld, síkvidék) keleti szélén, az Alföldre nyíló völgyek szájában, illetőleg a bennük folyó, Alföldre érő s itt sok ágra bomló folyók (Berettyó, Körösök) mentén, átkelőhelyeinél alakultak ki.[48] Ezek a vásárok a középkorban egyrészt a síkvidék és a hegyvidék terményeinek és termékeinek árucserealkalmai voltak, másrészt olyan lokális struktúrák, amelyek maguk is beletartoztak egy-egy nagyobb vásárhely vonzáskörzetébe. Elsősorban Nagyváradéba; a délibbek is, bár ott Nagyvárad mellett elvétve más jeles, nagy vonzáskörzettel bíró vásárhelyek is szerepeltek sejthetőleg Gyula, Békés, Arad [Bársony István - Papp Klára - Takács Péter: Az Úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. I. Az Érmelléki és a Sárréti Járás. Debrecen, 2001. – Berekböszörmény egyértelműen Nagyvárad, de érdekesen különbséget tesznek a piacok és az országos vásárok között. 214. p.; Homorog a váradi piacot (nyilván több más vásár-piac között) a legfőbbiknek mondta, 234. p.; Komádi csak jó időjárás, járható utak esetén vásározott Váradra, 242.p.; Sas egyértelműen Váradra járt piacolni-vásározni, 262.p.; Szakál Homroghoz hasonlóan a Váradi piacokat-vásárokat csak a legfőbbiknek mondta, 264.p.; Vekerd nem jelölt meg egy állandó vásárhelyet se, mert "a vásáros helyek is, ahol valamit eladhatnánk 4-5 mérföldnyire vagynak tőlünk" – mondták, 280.p.; Zsáka pedig egyáltalán nem írt vásárhelyre. Ellenben arról vallanak, hogy az uraságnak termelt 60 köböl búzát és 40 köböl árpát fel kell takarítaniuk és vásárra is el kell hordaniuk. Ez a kötelezettség magában rejti a zsákaiak vásározását, vásárhelyeit is (amelyek közül a

legjelentősebb Debrecen volt.), 283.p.] A középkorban ezek a vásárok magyar vásárok voltak, de kisebb-nagyobb saját vonzáskörzeteikből, a keletre eső településekből jövő vásározók között akadtak románok, rácok, örmények, macedón-görögök is. Ha ezeknek a vásározóknak a társadalmi hovatartozandóságát nézzük, azt kell megállapítanunk, hogy közülük egyedül a román (jobbágy, zsellér) vásározók voltak "helybeliek", a többi nació általában kereskedő, legtöbbször vándor-, vásári kereskedő volt.[49] Piacaink-vásáraink a nyelvhasználat szempontjából voltak már a középkor folyamán is, de különösen a XVIII. században lényegesek; egyöntetűen a magyar nyelv terjedését szolgálták.

SZAKÁLL, SZAKÁL, KÖRÖSSZAKÁL. 1284. Kora Árpád-kori település. A Toldi-család birtoka (Györffy Gy. I. 663. p.). Később a Toldi-családból kiváló Szakáli családé. 1291-ben már tekintélyes egyházközség volt. Annak ellenére, hogy terjeszkedő nagybirtok vette körül, a beolvadástól a szomszédos kisnemesi vidékhez (például Magyarhomoroghoz) fűződő kapcsolatai mentették meg (Jakó Zs. 343-344. p.). Osváth Pál a falu ismertetését azzal kezdte, hogy "E helység neve törzsökös magyar név." Egyházas-Szakáll (XVI.-XVII. századi) nevére is utalt és a birtoklástörténet felvázolása közben kitért a Csáky és a Nadányi család családi (és birtoklástörténeti) kapcsolataira.[50] A Csáky-család 1608-ban szerzett rá adománylevelet. Azonban ez az adománylevél Szakált már puszta birtokként említette. Hogy mikor néptelenedett el a falu, biztosan nem tudjuk. Minden valószínűség szerint a XVII. század legelején, amikor is a szakáli tatárok elől menekülőket a komádi hajdúk befogadták ("a tatároktól megzavart szakálli református atyafiakat befogadtuk" - komádi ref. egyház feljegyzését idézi Osváth P.). De azt is lehet valószínűsíteni, hogy ez az elnéptelenedés nem volt teljes, néhány elszánt magyar, ha esetleg egy időre elrejtőzve is, de megmaradhatott a falu közelében. Erre vall, hogy a kisnemesi struktúra fennmaradt s talán a református egyház feltételezett kontinuitása is. De az a fogalmazás is, hogy az "óhitű egyházról csak 1788-tól van feljegyzés s hogy ekkor telepedhettek be" a mindjárt többségbe került románok. Osváth 142 házban 497 óhitű, 186 református, 14 római katolikus és 17 mózes hitű (azaz zsidó) lakosáról számolt be, összesen 744 lélekről (Osváth P. 348-352. p., Mezősi K. 147. p.). A XVIII. századvégi falulexikonok magyar és oláh lakossággal említik, földhasználati formáját pedig a kisnemesi településekre jellemző közbirtokosságnak mondták (Helységnévtár, 40-41. p.). Fényes Elek magyar faluként határozta meg, bár 716 lakosa közül 574 "görög nem egyesült", azaz román, a reformátusok (tehát magyarok) száma csak 142 volt. Fényes ehhez a statisztikához ezt az érdekes mondatot fűzte: "Az óhitűek oláh eredetűek". Azt sejtetve, hogy a körösszakáli orthodoxok a XIX. század közepére már túl voltak a nyelvváltáson, hogy magyarul beszéltek és hogy magyaroknak tartották magukat. Ezzel a sejtetéssel mindenképpen vitába kell szállnunk, mert Körösszakálon ma is beszélnek románul (igaz, hogy kevesen és hogy ezek is beszélnek magyarul) s hogy az orthodox liturgikus nyelv ma is román (ha olykor-olykor magyarral erősen kevert is). Fényes a község 24 1/8 úrbéres telkéről tudott; 22 telkes gazdát, 12 zsellért, 20 lakót és 5 mesterembert tartott számon. Megemlítette azt is, hogy a falut sok kis-és középnemes család bírta (Fényes E. 1851. IV 53. p.). K. Nagy Sándor a XIX. század végén, a 80-as években, Körösszakálon nagy szegénységet és nemtörődömséget látott. A görög keleti templom náddal fedett, de veres zsindelyes a tornya; a kis rozzant, 1819-ben épült református templom ugyancsak nádas, "mellette a földre helyezett, elkorhadt deszka torony - melynek négy kis fiatorony közé foglalt hegyes csúcsos tetejét erkélyszerűen faoszlopok tartják - valóban az elavultságnak remekét tüntetnék fel a festő vásznán…" (K. Nagy S. III. 77. p.). Úgy gondoljuk, hogy Ez a K. Nagy Sándortól nem sokra tartott fa harangtorony talán még a XVII. századból származott és minden tekintetben a szélesebb körben ismert, gondos műemléki kezelésben ma is meglévő nyírbátori harangtoronyhoz volt hasonló. Körösszakál ma is szarvasmarha tartásáról híres és jelentős tejgazdálkodást folytat. Az élelmiszertermelés tekintetében a kétszeres, a zab vezetett, újabban részben a zab helyett, nagy mennyiségben tengerit termelnek. Gondos utánjárásunk sem igazolta azt a közhitet, hogy a tengeri, mint emberi eledel a románokra jellemző. Körösszakálon a románok ugyanúgy készítenek tengeriből ételeket, mint a magyarok. A történetiségben pedig lényegesen kevesebb tengeri termelés mellett ugyancsak lényegesen kisebb tengeriből készült ételféleségekkel számolhatunk. Érdekes, hogy sem itt, a Sebes-Körös partján, sem a számos morotvával szabdalt területen halászatról, halételekről szinte szó sem esik. Még kevésbé a csikászatról, ami pedig a XIX. század derekáig Körösszakálon is az egyik legjelentősebb húsétel volt. Osváth is meg sokan mások is Szakál leírásánál nagyobb hangsúlyt adtak a kocsmázásnak és ezen belül is a pálinkázásnak, mint másutt. Osváth szerint Szakálon a románok kocsmáztak igazán, s hogy a kocsmázók között rendszeresen ott volt az orthodox pap is (Osváth P. 350-352. p.).

MAGYARHOMOROG, HOMOROG 1214. Középkori neve Kishomorog volt, megkülönböztetésül a Nagyszalonta melletti Nagyhomorog községtől. Kishomorog régi, X-XII. századi település, magyar község volt, 1552-ben 11 telekkel rendelkezett. A XVI-XVII. században nagy veszteségeket szenvedett, de nem néptelenedett el, sőt a búvóhelyeikről visszatért lakosság a közvetlen környék több elnéptelenedett, pusztává vált falu határát is megszerezte (Mezősi K.. 145 p.). A falu határába beolvadt Nyésta határát a Csáky család szerezte meg és a körösszegi uradalom keretei közt, főként legelőnek használta. A határ nagyobbik részét pedig a homorogi nemesi communitás (fő-és legismertebb család a Tarsoly) bírta és korán közbirtokosságot alkotva használta. A XVIII. századvégi falu-lexikonok egyértelműen magyar falunak mondják és közbirtokosságnak, illetve egy részét a Csákyak részbirtokának tüntetik föl (Helységnévtár, 34-35. p.). A XVIII. századtól kibontakozott egy másik megkülönbözető elnevezés is. Ez az új elnevezés a XVIII. században nagyszámú román betelepülője után Nagyhomorogot Oláhhomoroggá, és Kishomorogot pedig, nem véve figyelembe csekélyszámú román betelepültjét, Magyarhomoroggá formálta és így kezdték hívni, majd hivatalosan is így nevezték el. Magyarhomorog jellegzetesen kisnemesi község volt. A XVIII. század folyamán betelepült kisszámú román lakosság zsellér volt és településileg külön falurészt alkotott (Oláh köz, Oláh utca), amelynek a közepe táján állt 1925-ig a kis román orthodox templom (voltaképen kápolna). Ekkor lebontották, felszerelését Körösszakálba szállították. A román lakosság oly kis számú volt, hogy Fényes Elek 1851-ben Magyarhomorogot kifejezetten magyar falunak mondta, 793 lakossal, kik közül 720 református, 21 római katolikus, 52 nem egyesült óhitű, azaz orthodox (román) lakos volt. Fényes egyik mondatára fel kell figyelnünk: "Földje mocsáros, de hátasán terem búzát, árpát, tengerit, zabot……állattenyésztése ollyan, hogy csupán sertésnek való, mert esős, árvizes években mind a szarvasmarha, mind a juh elmételyesedik." A sárréti juhászattal foglalkozók nem mindig vették figyelembe a Sárréten általános mételyveszélyt. Ami bizony erős korlátokat állított a sárréti, általában a mocsaras vidékek juhtartása-juhászata elé. Pedig a sárréti juhászat nagyon szép, fejlett volt, de csak ha a partosabb határrészekre terjedt ki. Mert bizony, Arany Jánossal mondva: "juha mételyt legel a rossz lapályon." Ugyanez vonatkozott a szarvasmarhatartásra is. A szarvasmarhatartás, a legeltetés is a partosabb területeken kialakított legelőkön volt "kifizetődő". Ez némileg ellentmondásban van a sárréti-sárrétszéli juhászatról és szarvasmarhatartásról eddig tudottakkal. Illetőleg tudomásul kellett volna vennünk, hogy "mételyes kórságban, ha olyan volt az üdő", csak úgy hullottak a marhák, mint a legyek", nem is szólva a juhokról, amelyeknél a "tudós, próbált juhászok" agylékeléses kezeléssel gyakran eredményesen távolították el a mételyt a juhok koponyájából. És itt van mindjárt a magyarázata az egyes helyeken kialakult nagymérvű félvad sertéstartásnak (kizárólag mangalicát, amit errefelé, adatközlőink eléggé bizonytalankodva szalontai disznónak is mondtak tartottak). A

kérdésnek dolgozatunkban a táplálkozás etnicitása vonatkozásában van érdekessége. A sok böjtöt tartó orthodox (tehát román, vagy román eredetű) lakosság általában idegenkedett a disznóhústól, különösen a disznózsírtól és természetesen a szalonnától is. Ami pedig, ha nem is olyan nagymértékben, mint az ország más területein, itt is a XIX-XX. század fordulójára az egyik legfontosabb paraszti élelmiszer anyag lett. Elmondható, hogy a románság a disznóhúst (és zsírt, valamint szalonnát) itt, ezen a tájon ismerte meg és fogadta el úgy ahogy. Még manapság is megfigyelhető, hogy a románság, a román eredetű lakosság táplálkozásában a disznóhús és különböző feldolgozású formái (sertészsír, kolbász, szalonna, pörc stb.) nem oly mértékben elfogadottak, mint a magyaroknál. A magyarhomorogi románok régen átmentek a nyelvváltáson, ha egyáltalán voltak valaha is olyan román lakosai, akik nem tudtak és nem beszéltek magyarul.[51]

DARVAS. 1269. Kora Árpád-kori település. Az egész középkor folyamán színtiszta magyar lakosságú falu. A körösszegi uradalomhoz került, a Csáky-család birtoka lett (Jakó Zs. 231-232. p.). A falu viszonylag békésen fejlődött és még 1572-ben is egy defter templomot, 23 házat és a következő 23 lakost írta benne össze: Boros Bódus, Szőke György, Oláh István, Bőte Máté, Bihari Gáspár, Szőke Mihály, Kovács László, Szigeti György, Kis János, Balog Péter, Lesi János, Szentel Pál, Rácz Miklós, Sánta István, Tuhai Pál, Bökönyi Benedek, Tót Simon, Bucsai Péter, Kákon István, Kazdak Benedek, Kis György, Kis Péter, Csurka Máté.[52] Amint ebből a névsorból is láthatjuk, a falu magyar lakosságú volt, még akkor is, ha az egy Oláh Isvánt románnak, az egy Rácz Miklóst rácnak, azaz talán szerbnek és az egy Tót Simont szlováknak vennénk. A Kazdag (Benedek) név pedig nyilván elírás; helyesen Gazdagnak kellett volna írni a defterdárnak. A virágzó község 1588-ban még állt, de Mezősi szerint a XVII. század végén elpusztult (Mezősi K. 144. p.). Osváth szerint határát a vekerdi hajdúk használták (Osváth P. 326. p.). De úgy is nyilatkozott, hogy Darvas lakói Vekerdre menekültek. Darvasnak van némi "hajdútörténete" is, amennyiben egy részét 1631-ben az az Olasz-család kapta meg, akiknek őse mint hajdúhadnagy a zsákai várban katonáskodott (Osváth P. 612. p.). Azonkívül erősen áll az a vélekedés, hogy Darvas szétszéledő lakosságának egy része hajdúnak állt.[51] Darvas valóságos sárréti település lévén, talán nem "pusztult el" teljesen, mert hiszen lakói könnyen találhattak menedéket nemcsak a falut félkör alakban körülvevő Bogárzó (Kis-és Nagybogárzó) állandó mély vizű tó, hanem inkább a hozzácsatlakozó kiterjedt mocsárvilág cserjéseiben, erdeiben, de leginkább nádasaiban, a nádasokkal bujtatott szigeteken, mozgó lápokon. Ez így is történhetett; nemcsak a helyi mondatöredékek állítják így, hanem az a tény is, hogy az idetelepedett románság nem üres faluba jött, hanem elég népes csoportját találta itt a visszaszivárgott és a szomszédos községekből ide (is) jött magyar reformátusoknak. A XVII-XVIII. század folyamán a birtoklástörténetben is változás következett be. Darvas jellegzetesen több kisnemesi-középnemesi család kezére kerülve - akik közül legnagyobb és emlékezetesebb volt a Molnár, a Baranyi, a Borbola és a vidék hajdútörténetéből is ismert Olasz család eredményesen gazdálkodtak. A XVIII. századvégi falulexikonok magyar és oláh, Korabinsky pedig csak oláh lakosú községnek mondta. Megjegyezve, hogy a falu hosszú időn át kamarai birtok volt s hogy később "sok család" birtokává vált (Helységnévtár, 30-31. p.). Fényes Elek 1851-ben Darvast már magyar-oláh falunak mondta, 516 református, 23 római katolikus és 412 nem egyesült óhitű, azaz román lakosával, akik 19 úrbéri telek után 63 földes gazdát, 23 zsellért és 23 lakót számláltak (Fényes E. 1851. I. 243. p.). Ugyancsak Fényes mondta, hogy határának rosszak a talajviszonyai és ezért "leginkább csak kétszerest terem, más termény, kivált tengeri nem igen díszlik." Tekintve, hogy a község lakosságának akkoriban, de átlagosan is 40 %-a román volt, akikről általánosan elterjedt vélekedés, hogy az egyik fő ételüknek a tengerit tekintik, ellentmondást sejtetően hangzik a darvasi termelési struktúrában, hogy tengerit nem, illetve, hogy nem szeretnek termelni. K. Nagy Sándort már korábban idézve azt mondtuk a darvasi románokról, hogy a magyarok és a románok "jó egyezségben" élnek és alig lehet őket egymástól megkülönböztetni. Itt, a darvasi románokról szólva érdemes Osváthot idézni arról, hogy a "görög keleti egyház anyakönyveit Bézsán György (1854) magyar ajkú híveihez méltán, magyarul vezette (Osváth P. 203. p.). Mint emlékezetes, K. Nagy mint megkülönböztető területről a viseletről szólt, emlékezetes módon azzal, hogy ethnikus különbségét vélt felfedezni a magyar és a román legények gatyaviselete között. A táplálkozásra vonatkozóan ilyen megkülönböztető jegyről, szempontról nem szólt. De ha már a táplálkozás kérdésénél vagyunk, úgy véljük érdemes megjegyezni, hogy az ugyancsak elterjedt vélekedés szerinti hallal, de különösen a nagy népszerűségnek örvendett csíkkal való táplálkozásnak ezekben a leírásokban semmi nyoma sincsen. Még az urbáriumokban sincs említés hal-, vagy csík szolgáltatásról, sőt a vizsgált, illetve itt bemutatott települések helynévanyagában is hallal, halászattal vagy éppen csikászattal kapcsolatos toponima nem található (Bársony I.-Papp K. -Takács P. id. m., Pesty Frigyes 1864.id. m.). Természetesen ettől függetlenül a terület víztelenítéséig, tehát a XIX. század hatvanas-hetvenes éveiig jelentős mértékben táplálkoztak hallal és csíkkal is. A csíkfogyasztással kapcsolatosan több kérdés is merül föl: először is az, hogy inkább a jómódú, mulatozó köz-, esetleg főnemesi társaság ínyenc ételfajtáját képezte-e, vagy pedig mint népi táplálék is a legszegényebbek, mondhatni kényszer eledele volt-e? Az előbbire Herman Ottó leírásából találhatunk, több más mellett, nemcsak adatokat. hanem színes és bőséges leírást is. "Ezek a csíkvarsák maradványai akkor szolgáltak a csíkgát közeiben, a mikor a bihari urak Komádiba jártak "csíkászni." - Igaz, hogy ez a csíkászat titulus bibendi s minden egyéb volt, a mi a bihari dáridóhoz tartozott, csak csíkfogás nem. Ezt rábízták a pákászra, ki meg is felelt emberül. Mert a történeti igazság úgy kívánja, legyen ide írva, hogy azokon a dáridókon bor, kártya és czigány mellől nem hiányzott a csík - more consueto káposztalében főve; s az igazi bihari gyerek úgy ette meg, hogy meg sem mozdította álkapczáját, mert úgy kívánta az ősi virtus, hogy az egész csíkot azon rágatlan valójában csúsztassa le bárzsingján - akár a mai kor finnyás uracsa az ostendei osztrigát."[53] Érdekes, hogy ezt a Csík gát helynevet Pesty Frigyes helynévgyűjteménye (1864) Magyarhomorog határából jelezte (Pesty Fr. 1864. 349. p.).

A csíkfogyasztás, a csíkételek különböző elkészítési módjai közül táji adottságként, de Herman Ottó fentebbi idézetére is tekintettel, ki kell emelnünk a káposztás csíkot. A csík a "nem egyesült óhitű" románságnál, mint nagyon elterjedt bőjti eledel, külön elbírálás alá kell, hogy essen. Mára, közel 200 évvel a lecsapolás után, mindez néprajzi módszerekkel már egyáltalán nem kutatható s amint látjuk, írásos emlékei is szegényesek. A csíkászatot legtovább folytató cigányság egyrészt azt a vélekedést támasztja alá, hogy a csíkászat alapjában véve a szegények, sőt a legszegényebbek táplálékszerzési módja volt. Más részt nemcsak ahhoz is szolgáltat támpontot, hogy manapság miért nincs halászat-, hallal való táplálkozás, illetve, hogy a csík, a csíkászat, a csík eledelek megfakult, bizonytalanná vált emlékei is miért, hogyan váltak idegenekké, mondhatni utálattal emlegetettekké. Napjainkban, ha egyáltalán beszélhetünk orthodox (vagy bármily más) bőjti eledelről, csak a hústalanságról és az ételek olajjal való elkészítéséről beszélhetünk. Viszont mindmáig a táplálkozás területén ma is meglévő etnikus jegynek vehető, hogy a magyarság zsírral, a románság pedig olajjal főz-, süt. Ezzel kapcsolatosan annak kellene utánanéznünk, hogy egy-egy faluban volt-e, és ha igen, akkor hány olajütő; valamint annak, hogy az egyes háztartásokban hol-, mennyi-és milyen fajta tököt termesztettek. Mert az olajütőkben szinte kizárólagosan tökmagból sajtoltak olajat. Pár évvel ezelőtt hallhattuk az egyik bihari faluban, hogy a tököt elsősorban "magra termelték", nem igen szerették, de azért megfőzték a "tökkáposzta levest", egyébként a sütő tököt inkább kedvelték és leszedése után is gondosan "érlelték" a vermek-, az ólak tetején. A sült tököt nemcsak csemegének szánták, hanem esetenként (fő) étkezési "fogásként" is fogyasztották. A tökételek fogyasztásában

sem lehet etnikus eredetű különbséget felfedezni. Ha már a táplálkozásnál tartunk szólnunk kell az inségételekről is. Darvassal kapcsolatosan írja Osváth, hogy "1784/85 tele inséget támasztott: ez volt az az idő, amiben gyékénytővel is éltek az emberek" (Osváth P. 200. p.). Ez az adat megint csak kapcsolatba hozható a csík és a halfogyasztás kérdésével, hiszen a csík, de a hal is, különösen meg 1784-85-ben, szinte korlátlan mennyiségben állhatott a darvasiak, általánosabban a sárrétiek-sárrétszéliek rendelkezésére. Tehát alig érthető az "ínségételek" fogyasztása.

Ezen kitérő után visszatérve K. Nagy Sándor leírásához, érthetetlennek tartjuk ezt a kijelentését: "Lakossága teljesen magyar". Bármily nagymértékben asszimilálódott is a darvasi románság ezt még ma sem állíthatjuk, nemhogy több mint száz évvel ezelőtt állíthattuk volna. A darvasi orthodox egyháznak nagyon szép és jól működő intézményei voltak. Templomuk ma is áll és működik, a parochiális ház is megvan, az egykori orthodox, azaz román iskola (oláh oskola) újraindításán pedig éppen mostanában gondolkodnak. Kováts Zoltán demográfiai kutatásaiból is azt is megtudhatjuk, hogy a darvasi románságnak mindig volt valamelyes regionális szerepköre is Vekerd és Zsáka társaságában. Darvas helynevei szépen megőrízték a fentiekben felvázolt etnikatörténet egyes fázisait is. Az Olasz zug nyilván az egykor birtokos Olasz családra, az Oláh kisutca, a Magyar kis utca és a Román halom elnevezések Darvas etnikai szerkezetére utalnak (Pesty F. 1864. 140-141. p.).

VEKERD. Annak ellenére, hogy első említése csak 1480-ból ismeretes, a XIII.-XIV. század fordulóján keletkezett magyar jobbágyfalu. Minthogy 1496-ban már mint a körösszegi uradalom részét, a Csáky-család birtokát említik, lehetséges, hogy a falu telepítése is tőlük származik (Jakó Zs. 386. p.). A XVI-XVII. században mozgalmas történelmet élt meg az 1552-ben még lakott, 6 telekből álló kis falu (Mezősi K. 148. p.). Elsődlegesen úgy, hogy az 1626. évi Erdélyi Törvény, az Approbaták Bocskai István fejedelemtől hajdúkiváltságot kapott települések között említi.[54] Említés történik Olasz Balázs hadnagyukról, akit a falu védelmében a rácok öltek meg. 1630-ban I. Rákóczi György a közben elnéptelenedett községet a körösszegi szabadhajdúk kapitányának Végszendrei Rácz Tholoyavith Jánosnak és az alatta szolgáló rác hajdúknak adta. Felmentve őket minden adó-és egyéb közteher alól, csak katonai szolgálatra kötelezve őket. Györffy István ezt a telepítést 1631-re teszi, de az idetelepülő rác hajdúságot ugyancsak Körösszegről származtatja.[55] A rác hajdúváros gyorsan fejlődésnek indult, elannyira, hogy 1642-ben Rácz László hadnagyságában már oppidumnak, azaz mezővárosnak nevezték.[56] 1642 különben is említésre méltó esztendő Vekerd történetében, mert ekkor fogadtak be, 300 forint ellenében, 30, Erdélyi János, Olasz Balázs és Szűcs Mihály vezetése alatt álló református magyar hajdút Vekerd és Darvas puszta részeire.[57] Ez a "befogadás" a hódoltató török támadások elleni védekezés fokozását is szolgálta. Népiségtörténeti szempontból fontosnak tartjuk a befogadás feltételeit, amelyek szerint kölcsönösen nem háborgatják egymást vallásaik szabad gyakorlatában és a két etnikum mindenben egyenlőnek tartván egymást kikötötték, hogy minden esztendőben egy magyar és egy rác hadnagyot választanak, hogy az esküdtek fele magyar, fele rác legyen, hogy minden terhet közösen viseljenek, hogy a szerződés megszegőit szigorúan büntessék.[58] A sorozatos zaklatásoktól azonban nem tudták megvédeni a várost. Lakosai elbujdostak, szétszéledtek; pusztán hagyták Vekerdet (Mezősi K.). Furcsa, de a korra jellemző, hogy az 1700 táján újratelepülni kezdett falut a rácok feldúlták és véglegesnek mondható újratelepülésére csak 1720 táján kerülhetett sor, amikor is román jobbágyokat telepítettek a faluhelyre. Nem haszontalan a vekerdi románsággal kapcsolatosan idézni Osváth Pál szavait, amelyek szerint "feltűnő, hogy az óhitűek között tökéletes magyar nevűek találtatnak, kikre nézve bátran hihetjük, hogy ezeknek ősei a régi falu menekült lakói voltak s visszatérvén az óhitű új telepbe beolvadtak" (Osváth P. 380. p.). Megváltozott a birtoklási struktúra is, a XVIII. század végére Vekerd is kisnemesi falu lett, a legnagyobb birtokkal rendelkező család a Darvason is birtokos Molnár-család volt. A XVIII. század végi falulexikonok birtokosai közbirtokossági szervezetéről beszéltek és egyértelműen oláh falunak mondták (Helységnévtár 44-45. p.). Etnikai kapcsolatai szempontjából is érdekes, hogy Mezősi " Furta közelében" lévő kisebb magyar falunak mondta (a középkorban), a Fényes Elek által "rétes rónaságon fekvő, a zsákai határtól körülvett" települést. Ez az eltérés azért érdekes, mert Vekerdnek, amit a zsákai határ teljes egészében körülvett, Zsákával nemcsak helyzetéből következő közigazgatási-, gazdasági kapcsolatai voltak, hanem kulturálisak is, a zsákai orthodoxia, románság révén. Míg Furtával sem közvetlen földrajzi, sem kulturális kapcsolatai nem voltak. Mert a furtai, részben Zsákáról származó református magyar lakosság mellé a részbirtokos váradi kisprépostság által betelepített szlovák lakosság római katolikus volt. Fényes Elek 1851-ben (meg) "magyarosodott oláh falu"-nak mondta 412 nem egyesült óhitű lakosával. 6 5/8 úrbéri telek után van 35 telkes gazdájuk, 14 zsellérük, 2 lakójuk és 3 mesteremberük. Földje "háromszori szántásban két fordulóban használtatik". Főleg kétszerest, aztán búzát és zabot termesztettek. Kevés és rossz legelője miatt állattenyésztése "nem volt híres" (Fényes E. 1851. IV. 287-288. p.). Vekerd etnikai viszonyaira jellemző, hogy az 1864-ből származó Pesty Frigyes-féle helynévgyűjteményben azt írták, hogy "a lakosság óhitű románság" (Pesty Fr. 1864. 554. p.). Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy egy román faluban, mint amilyen Vekerd is volt, főterménynek számított a zab. Több más helyen is, sok helyen árpával váltakozva. Mind a zab, mind az árpa első renden emberi eledelül szolgált. Mégpedig mind a magyaroknál, mind a románoknál. Még a mai magyar és román konyha-emlékezet is inkább zabról (zabkása), vagy árpáról (árpakása) beszél, mintsem tengeriről. Mint jellemző, de csak Vekerdnél említett érdekességről emlékezünk meg arról, hogy nem lévén fájuk szalmával és náddal fűtöttek (Úrbérrendezés 280.p.). Természetesen a nádat nemcsak fűtésre használták, hanem a nád valamilyen formában életük minden területén meghatározó jelentőségű volt.

Vekerd ma, bár önálló önkormányzattal bíró falucska, szorosan kapcsolódik Zsákához, a közelmúltban társközségként élt Zsákával. Ez a viszony nagymértékben kényszerű is, hiszen Vekerd egyetlen útja Zsákára visz, másfelé összeköttetése nincsen. Különösen szoros kapcsolat alakult ki Zsáka és Vekerd román orthodox egyházai között. Volt idő, amikor a vekerdi görög keleti egyház volt a jelentősebb, mint a zsákai, papja is volt és az szolgált be a zsákai eklézsiába. Ugyanakkor Vekerd a zsákai orthodox egyház számára állandó utánpótlást is biztosított. Folyamatosan történt a Zsákára való betelepülés. 1950 után erősen fogyni kezdett a lakosság. A viszonylag jól gazdálkodó termelőszövetkezet se tudta megtartani a lakosságot Az ifjúság iparral rendelkező városokba költözött, a természetes szaporulat is alászállt, a község hamarosan egyfajta demográfiai válsághelyzetbe került. Mindez azzal is együtt járt, hogy a vekerdi románság is a nyelvváltás határára került. Az identitását kereső hazai románság számára - a legutóbbi időben - az egykor színtiszta román falu, kicsisége és kevés-fogyó lakossága ellenére is fontos hely lett. A román nyelv ápolását, a román kultúra fennmaradását elősegítő és biztosító mozgalmak, intézkedések egyik központjává vált. Természetesen kicsisége miatt egymaga nem tud ezeknek a kihívásoknak megfelelni, ezért aztán ezekben a törekvésekben is Zsákával szoros egységben tevékenykedik.

ZSÁKA. 1214. Honfoglalás-, illetve kora Árpád-kori magyar település az Izsákai-család birtoka volt Györffy Gy. I. 692. 1322: Izsólaka.). Udvarházukat a XV. században megerődítették, amiből aztán a XVI. század közepére megépült a vár. A zsákai várban több alkalommal hajdúkatonák is szolgáltak, közülük ezúttal is megemlítendő a darvasi Olasz család őse. A vár, az akkoriban városként (mezőváros) emlegetett Zsákával együtt 1613-ban a korabeli erdélyi-partiumi közéletben nagy szerepet játszott és egyes tagjaiban főméltóságokat is viselt Rhédey-család birtokába került. A település a környező településekkel együtt korán átvette a reformációt és reformátussá lett. A vár -és a város,

bár többször volt veszélyben, a zsákai vár sokáig kitartott és csak a XVII-XVIII. század fordulójára pusztult el. De a város, amely ugyancsak sokat szenvedett a XVI-XVII. századi harcokban, nem vált lakatlanná, illetve nem néptelenedett el. A környező nádasokba menekült csekély számú lakosai hamarosan visszatértek és építő-termelőmunkába fogtak. Olyan eredménnyel, hogy már a szomszédos Furta benépesítésében is részt tudtak venni. Ennek ellenére a XVIII. század elején a Rhédey-család román zsellércsaládokat telepített a községbe. A zsákai románok viszonylag nagy számban telepedtek meg a faluban, hamar orthodox egyházközséget alkottak, templomot, parochiális házat, később iskolát építettek.[59] A XVIII. századvégi faluleírások magyar és oláh falunak mondták, a Rhédey-család birtokában (Helységnévtár 44-45. p.). Nyilvánvaló, hogy mindjárt a betelepüléskor megindult a románság asszimilációja, ami jó ideig csak a magyar nyelv elsajátításában és használatában mutatkozott meg. Fényes Elek 1851-ben viszont már magyar falunak tüntette fel, 2005 lakossal, akik közül 1425 református (magyar), 553 nem egyesült óhitű (román) és 27 zsidó volt. A tárgyalt községek között az egyetlen olyan település, amely nem volt Csáky birtok, ahol a Csákyak részbirtokkal se bírtak. Községeink között azért szerepel, mert román lakosságának a szomszédos volt Csáky birtokon, Vekerden lévő orthodox egyházzal (illetve románsággal) mindenkor szoros gazdasági, társadalmi- és kulturális kapcsolatai voltak. A település valamelyes központ voltára vall, hogy a tárgyalt községek között neki volt és van a legtöbb lakosa és érdekesen az a körülmény, hogy 27, tehát elég sok zsidó lakosa volt. A zsidó lakosok a XVIII-XIX. század fordulójától kezdődően átvették sokszor a helyi kereteken túlmutató kereskedelem irányítását és bizonyos mesterségek folytatásával a kisipar fellendítését segítették elő.[60] Fényes érdekesen jegyezte meg, hogy "a Berettyó jó ízű hallal táplálja", azaz nem mocsári, lápi halászatból származik a "jó ízű" (azaz nem pocsolya-mocsár ízű) haljuk. Természetesen ez a halászat már az "új árkú", viszonylag gyors lefolyású Berettyóban történt. Fényes arról is beszámolt, hogy 33 egész úrbéri telke után 153 földes gazdája, 165 zsellére, 19 lakója, 13 kontára és 1 kereskedője volt (Fényes E. 1851. IV. 333. p.). Itt kontárokon céhen kívüli, úgynevezett parasztmestereket kell értenünk. A kontár elnevezés mindenképpen a mesteremberek, később az iparosok és a parasztság közti, nagyon is érezhető társadalmi különbséget kívánja érzékeltetni. A parasztmester, vagy parasztiparos elnevezést nem is használták, mert a mesterek, majd később az iparosok sértőnek találták. Jóllehet a későbbiekben már iparosokként szereplő, Iparos Kört, majd Ipartestületet alkotó zsákai iparosok-mesterek túlnyomó többségének több-kevesebb földje is volt és úgynevezett kétlaki gazdaságot folytatott; ennek ellenére a parasztság lenézése, a tőle való elkülönülés továbbra is jellemző maradt. Különben a zsákai magyarság és a románság között semmiféle említésre értelmes ellenségeskedés, diszkrimináció nem volt tapasztalható. Ez abból is következett, hogy köztük mindig elég nagy volt a "tisztes tartózkodás". Erről a "tisztes tartózkodásról" elég plasztikusan beszámolnak a Zsákai Falukönyv népélettel, Zsáka néprajzával foglalkozó fejezetei.[61]

Egyébként Zsákán is arról számolhatunk be, hogy a román lakosság nagymértékben asszimilálódott, hogy nemcsak kétnyelvű, hanem nagy részben a nyelvváltás határán áll. Ahogy már Vekerdnél szóltunk róla, napjaink etnicitás-identitás problémákat felvető románsága Zsákát is elérte és a román intézmények (Önkormányzat, Orthodox egyház) a román nyelv megmentésén, a román kultúra megismertetésén fáradoznak.

Ezeknek a statisztikáknak a következő három szempont alapján kívánjuk összegező módon elvégezni az értelmezését.

1. A tárgyalt 9, illetve a Mezősasnál tárgyalt Körmösdel együtt 10 település mindegyike az egykori Bihar megyéhez tartozva úgy kerültek egységes etnokulturális tárgyalás alá, hogy mindegyik település a Körösszegi-Uradalomhoz tartozott, illetve a feudalizáció előrehaladtával a Csáky-család birtokaivá váltak (az egyetlen Zsáka kivételével). A tárgyalt térség mai viszonyait Beluszky Pál egyik tanulmányából[63], illetve Béres Csaba - Süli-Zakar István: Bihar. Térbeli hátrányok - társadalmi problémák című, sajátos problematikánkat sokszor érintő könyvéből,[64] illetve a neves szerzőpáros egy újabb, immár a térség - községekre lebontott - társadalmi-gazdasági fejlődésének lehetőségeiről és problémáiról írt könyvéből ismerhetjük meg.[65] Azt hogy a terület többszörösen hátrányos helyzetben van leginkább az mutatja, hogy községeink lakossága az 1910. évi legmagasabb lakosságszámokhoz viszonyítva állandóan fogy. Nem érdektelen, ha ide iktatjuk, hogy a fogyás az egyes községekben 1949-1990 között hány százalék volt.

Berekböszörmény	-34,6%
Darvas	-48,7%
Körösszegapáti	-43,3%
Körösszakál	-36,1%
Magyarhomorog	-34,3%
Mezősas	-51,7%
Vekerd	-56,4%
Zsáka	-44,8%.

Természetesen ez az óriás mértékű fogyás nem magyarázható azzal, hogy fogy az ország egész lakossága, miért ne fogynak akkor ennek a 10 bihari falunak is a lakossága? Sajnos az igaz, hogy az ország egészének fogy a lakossága, de másutt ezek a problémák egyrészt nem ilyen nagymérvűek, másrészt etnikailag más viszonyok között zajlik le, mint itt. Csak egy példát; az cigány lakosságot csak 1990-től tüntetik fel statisztikáink nyitva hagyva azt a kérdést, hogy a statisztikailag kimutatott cigány lakosság mint külön etnikum szerepel-e vagy sem. Amennyiben külön, önálló etnikumként szerepelnek további, éppen etnokulturális kérdésként vetődik fel, hogy milyen nyelven beszélnek. De jó lenne tudnunk, hogy például a Magyarhomorogon 1990-ben kimutatott 61 cigányból hová lett 2001-re 60 fő, mert a 2001 évi statisztika Magyarhomorogon csak 1 cigány lakost tüntet fel. De Zsákán is hasonló a helyet, ahol is 1990-ben 113 cigány lakost tüntettek fel, de 2001-ben már csak 17 főről tudtak. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy ezekben a községekben, a nagyarányú fogyást nem a cigányság elvándorlása okozta-e?

2. Másik felvetendő probléma a területünkön élő nemzetiségek számokban is kifejezhető sorsa. A tárgyalt 10 községben egyetlen számba jöhető nemzetiség élt, és él; a román. A statisztikát nézve (beleszámítva a nagy arányú bizonytalanságot is) azt állapíthatjuk meg, hogy a románság mindenütt - még a Romániához tartozó majd' színtiszta román lakosságú Körösszegen is - fogy. Ezzel kapcsolatosan elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy Körösszeg kivételével mindegyik falunk román lakossága szórványnak vehető. Még Vekerd esetében is, ahol 1910-ben 14 magyar lakos mellett 419 román lakost tüntettek fel; 1941-ben 477 magyar és 104 román lakosra változott; hogy 2001-re 156 magyar lakos mellett mindössze 25 román lakost tudjanak számba venni. A román lakosság erőteljes fogyása egy érdekes "bizonytalanságra" is felhívja a figyelmet: Körösszakálon 2001-ben a 165 román mellett kimutattak 238 ortodox vallású lakost; Darvason a 2 román lakos mellett 69 ortodox szerepel; Vekerden a 25 román mellett 80 ortodox él; Zsákán pedig a 7 román mellett 137 ortodoxot említ a statisztika. Ezek a kérdések erőteljesen felvetik az asszimiláció, a nyelvhasználat sőt sok helyen a nyelvváltás kérdését is. Illetve újabban a román nyelv tanításának

általános és aktuális kérdéseit is. A kérdéskomplexumot itt részletesebben nem fejthetjük ki az érdeklődőket Berényi Mária,[66] illetve Szántó Flóra[67] nagyszerű tanulmányaihoz tanácsoljuk.

3. A harmadik problémakör a románság említett szórvány helyzetéből adódik, és arról szól, hogy az egykori Csáky-uradalomhoz tartozó ortodox román lakosokkal is bíró községek románjai hogyan milyen mértékben és mely területeken őrizték meg hagyományaikat. A tárgyi kultúra; a gazdálkodás, vagy éppen az építkezés területén szinte sehogy se, általában átvették az őket körülölelő magyarság települési, (ha elkülönítetten is), gazdálkodási, építkezési szokásait. A tárgyi kultúra világában a legtöbb román hagyomány maradt fenn a kendermunkák, a fonás-szövés, a viselet területén. Ahogy erről csak legutóbb is nagyon szép tanulmányt olvashattunk Emília Martin tollából.[68] Körösszakál tárgyi társadalmi néprajzáról - végeredményében ugyan így - Irina Garami írt egy nagyon jól illusztrált tanulmányt.[69]

Mondhatni, hogy másként áll a helyzet a folklór területén. A környezet hatásait leginkább a nyelvhasználat területén - kétnyelvűség, nyelvváltás - mutatkozik. A hazai románság folklórhagyományait a román ortodox egyház, az ortodoxia határozza meg. Például jelentősen mások a románok úgynevezett kalendáris szokásai (az ortodox ünnepek miatt), mint a magyaroké.[70] Minden román közösségről írt történelmi - néprajzi munka több - kevesebb román népdalt, mesét is ad közre. Ezeknek a népdaloknak a nagy része majdnem hogy kétnyelvűnek is vehető, mert legtöbbjük magyar népdalok román parafrázisai. Ezek a népdalok tárgyalt községeinkben nem nagyon élnek, illetőleg legújabban fordul feléjük a figyelem és az iskolákban tanítani kezdik őket.

Természetesen ennyivel nem elégíthető ki ennek a nagyon érdekes, és aktuális etnokulturális kérdéskörnek tárgyalása. Inkább csak arra törekedtünk, hogy az ezen a téren megmutatkozó kérdéseket meghatározzuk, és irányt mutassunk az e tárgyban érdekelt szociál-antropológusoknak.

Jegyzetek:

39. Dankó Imre: Egy bihari kistáj etnokulturális struktúrája I. Rálátás, IV. 2003. 2. sz. 4-19. p.
40. Dankó Imre: Magyarhomorog. (Egy bihari falu etnokulturális képe.). Debrecen, 2001.
41. Dankó Imre: Zsáka. Száz Magyar Falu Könyvesháza. (Budapest, 2000.).
42. Kováts Zoltán: Darvas, Furta, Vekerd és Zsáka népességfejlődése a XVIII. századtól napjainkig. Bihari Múzeum Évkönyve VI-VII. Berettyóújfalu, 1999. 119-158. p.
43. Kiss Gábor: Erdélyi várak, várkastélyok. (Budapest, 1987.) 60. p.
44. Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. 84-85. p.
45. Dudás Gyula: A szabad hajdúk története a XVI-XVII. században.; Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai VII. k. 28. fz. 1932.; Györffy István: A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938. (Több helyen megjelent.); Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok, 84. évf. 1950. 178-198. p.; Szabó István: A hajdúság kialakulása. Alföld Füzetek 1. Debrecen, 1956.; Dankó Imre: A hajdú etnikum kérdéséhez. A Déri Múzeum Évkönyve 1958. Debrecen, 1959. 77-83. p.; Barcsa János: Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme. Hajdúnánás, 1900.; Dankó Imre: A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. Ethnographia, LXVII. 1956. 519-535. p.; Buczkó József (szerk.): Újfehértó története. Újfehértó, 2000. 190-206. p. stb.
46. Osváth Pál id. m. számos helye, de idézetten. "Orosi helység elpusztuláskor itt történt öldökléseknek szomorú emléke marad azon három dombban, mely körül a hagyomány szerint a betolakodott rácokkal a vidék népének csatája volt és a három ma is Testhalomnak hívott dombok egyikében rácok, a másik kettőben pedig a sajátjukat védett vidékiek tetemei pihennek." 383. p.
47. Tóth Béla (gyűjtötte és magyarázza): Magyar ritkaságok. Budapest, 1899. A paprika története.: "szervián paprika". 153. p. Különben a fejezet: 144-155. p.
48. Dankó Imre: A Berettyó-völgy középkori települési-közlekedési-és árucsereviszonyai. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. Debrecen, 1979. 5-18. P
49. Dankó Imre: Vándorlás és árucsere. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a Kárpát-medencei árucsere és migráció kapcsolatának kérdéséhez.) A Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 1979. 251-290. p.
50. Pap Klára: A Csákyak bihari uradalmának levéltári forrásai. Hajdú-Bihari Napló, XLII. 1985. 105. sz. (május 1.) 5. p.
51. Dankó Imre: Magyarhomorog id. m. 95-96., 296-297. p.; Dankó Imre: A magyarhomorogi román orthodoxia asszimilálódása. Vallási Néprajz 8. Debrecen, 1996. 251-275. p.
52. Györffy Lajos: Adatok az Alföld törökkori település-történetéhez. Jászkunsági Füzetek 4. Szolnok, 1956. 41.p.
53. Dankó Imre: A Körösköz-bihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8-9. Gyula, 1959.62. p.
54. Herman Ottó: A magyar halászat könyve I. Budapest, 1887. 467-468. p.
55. Dankó Imre: A Körösköz-bihari hajdúság id. m. 58. p.
56. Györffy István: A hajdúk eredete id. m. 40. p.
57. Komáromy András: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Értekezések a Történettudomány Köréből 17. k., 7. sz. Budapest, 1898. 36. p.
58. Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek id. m. 207-208. p.
59. Dankó Imre: A Körösköz-bihari hajdúság id. m. 58-59. p.
60. Jordán Sándor (szerk.): Zsáka Falukönyve. Zsáka, 1996. 29-31. p.
61. Uo. 31-32. p.
62. Uo. 94-107. p.
63. Beluszky Pál: Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: A Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék. Alföldi Tanulmányok V. Békéscsaba, 1981. 131-160.p.
64. Béres Csaba - Süli-Zakar István: Bihar Térbeli hátrányok- társadalmi problémák. Debrecen-Berettyóújfalu, 1990.
65. Süli-Zakar István - Béres Csaba: Hajdú-Bihar megye. A térbeli társadalmi gazdasági fejlődés lehetőségei és problémái. Területfejlesztés 2. Debrecen, 1993.
66. Berényi Mária: Román népiskolák a két világháború közötti Magyarországon. Annales 2000. Giula, 2000. 7-45.p.
67. Szántó Flóra: A román nemzetiségi oktatás helyzete a mai hazai közoktatási rendszerben (1945-1999). Annales, 2000. Giula, 2000. 46-82.p.
68. Emília Martin: Particularități etnice în cultura materiala a românilor din Ungaria. Izvorul Nr.23. Giula, 2002. 25-36.p.
69. Irina Garami: Din istoricul si obiceiurile săcălenilor. Izvorul. Nr.23. Giula, 2002. 36-50.p.
70. Emília Martin: Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria. Giula, 2003.

TAKÁCS PÉTER

Úrbérrendezés Várad-Velencén (1770-1772)

Mária Terézia akaratát végrehajtandó, 1770. augusztus 18-án a Bihar megyei Várad-Velencén megjelent Balogh Imre alszolgabíró és Szlávy György táblabíró, hogy a királynő hivatalnokai által előre elkészített és nyomtatásban kiadott formáriumok szerint megkezdjék a Nagyváradi Püspökség tulajdonát képező mezővárosban az úrbérrendezés munkálatait. Első dolguk volt, hogy maguk elé rendelték Tallér József bírót és esküdttársait – Ruszkas Andrást, Opra Györgyöt, Vladuj Györgyöt, S Molnár Mihályt és Dani Pétert –, hogy hitükre letett esküjük morális parancsait követve, válaszolnák meg azt a kilenc fő-, és 21+7 alkérdést, amelyek a mezővárosi lakosok társadalmi állapotára, annak rendi jellemzőire, az életmódjukra, szolgálati kötelmeikre, haszonvételeikre és káraikra vonatkozott.[1] A kérdőpontokra adandó válaszok valódiságát a püspöki uradalom jószágigazgatója ellenőrizte, de a vallomások igazát bizonyítandó vagy cáfolandó, jelen

volt a mezőváros jegyzője, Páll János is, aki aláírása mellett az oppidum pecsétjével is erősítette a parasztvallomások hitelét.

Bár a Várad-Velencével összeépült Nagyváradon ekkor már nemcsak híres elemi népiskola, hanem jeles gimnázium, teológiai- és jogi akadémia is működött, Velence bírója és esküdtjei valamennyien kezük keresztvonásával hitelesítették vallomásukat, ami a kor szokása szerint azt jelentette, hogy valamennyien írástudatlanok voltak.

Tallér József bíró és esküdttársai az alábbiakat vallották: A mezővárosnak sem urbáriuma, sem contractusa nem volt eddigelé a földesúrral. Erre azért sem volt szükség, mert korábban „nacionális militia" név alatt fegyvereikkel szolgálták mind eleik, mind ők a „császárokat és királyokat", s „csak a legközelebbi 1745-dik esztendőbéli insurrectio után" változtatta meg állapotukat „őfelsége parancsolattyából a Felséges Kamara". Katonai szolgálat helyett adózásra szorítván őket. Ekkor kerültek „a méltóságos püspökség keze alá,… kinek is mindeddig bizonyos szám nélkül" tették a szolgálatot, ami robotból és terményeik kilencedéből állt.

A mezőváros viszonylag tágas határában nagyon kevés volt a szántóföld, s azok is „nagyobb részében két fordulóban vannak". Megteremnék ugyan „a tiszta búzát is,… de ekkoráig… csak tengerivel" vetették be a lakosok. A károk között megemlítették, hogy szántóik mintegy tizede „kövecses és vízálló".

A mezőváros közösségének volt ugyan 30 embervágó szénarétje saját határukban, de a gazdáknak csak Volf-pusztán volt módjuk fűtermő rétet felfogni, s „amely kevés kaszállóink vagynak – mondották –, nagyobb részént jó füvet teremnek, s az árvíztől is mentek, és hogy ha a marháinknak őszi legeltetésekre nem fordítanánk, s tilalomba tartanánk, azokban sarjút is kaszálhatnánk". Kaszálóik szűkségéről káraik között is megemlékeztek, de hozzátették, hogy „mindazonáltal a szomszéd helyeken magunknak kaszálókat szerezhetünk", de ezekben „néha az árvíz kárt tészen".

Míg a szántóban és rétben szűkölködtek, addig legelő a teheneknek, jármos- és növendékmarháknak, egyéb barmaiknak elegendő volt mind kaszálás előtt, mind a szénatakarást követően, mégpedig olyan jó, hogy „a körül való határokon hasonló legelőhely" nem volt. A marhahizlaló fű mellett a határukon átfolyó Sebes-Körös kiváló vizet biztosított a jószágok itatására.

A megtermelt kevés kukorica mellett állattartásból biztosították megélhetésüket. E téren annyiból szerencséjük volt, hogy „Várad városának" mezővárosuk a „töviben lévén, valamink vagyon distrahálni [eladni] való, mindenünket könnyen és hasznossan eladhattyuk, s megvallyuk, hogy nagyobb részént onnan keressük kenyerünket". Túrót, tejfölt, vajat, tojást, zöldségféléket, gyümölcsöt, szőlőt, egyéb kulinárékat, növendék-, igás- és heverő állatokat adtak-vettek a nagyváradi hetipiacokon és országos vásárokon.

Nagyváradot a XVIII. század második felében a vele összeépült, de önálló közigazgatással rendelkező települések sora vette körül. Külön közigazgatási egységet képezett Nagyváraddal összeépülve Váradolaszi, Várad-Váralja – ahol a lakosok többsége zsidó volt – és Várad-Velence. Ez a széttagoltság később Fényes Eleknek is feltűnt, aki Magyarország „egyik legrégibb, legszebb s legnevezetesebb" városai között emlegette a Bihar vármegyében, „kellemes termékeny" síkságon, a Sebes-Körös mellett fekvő települést. „Nagyvárad hajdan egy város volt – írta –, de később a török kiűzetése után erőszakosan szétszakíttatott, s jelenleg is 4 részből áll, úm. a tulajdonképpen való Nagy-Váradból, Várad-Olasziból, Várad-Velencéből és Várad-Váraljából. A 4 várost a Sebes-Körös vágván keresztül, a közösülést 2 erős fahíd tartja fenn. Nagyvárad… egészen szabad s a magyar királyoknak kedvenc városa vala, de a török kiűzése után erőszakosan földesurak tolták fel magukat, a szabadalmak megtámadtattak, s csupán a tulajdonképpeni Nagyvárad tudott mszített és nyomtatásban kiadott formuláriumok szerint megkezdjék a Nagyváradi Püspökség tulajdonát képező mezővárosban az úrbérrendezés munkálatait. Első dolguk volt, hogy maguk elé rendelték Tallér József bírót és esküdttársait – Ruszkas Andrást, Opra Gyöpöké…"[2]

A privilégiumok megnyirbálása és a település széttagoltsága ellenére a nagyváradi vásárok és hetipiacok nagy forgalmat bonyolítottak le. Egyrészt feltűnően sok volt mind Nagyváradon, mind Várad-Olasziban és Várad-Velencén a kézműves és a kereskedő. Az 1820-as években tucatnyi iparág művelői nyertek külön-külön céhes privilégiumot mind Olasziban, mind Velencén. Várad-Váralja pedig többségében zsidók által lakott település volt, akik kontárkodtak, kereskedtek, kupeckedtek, a legszélesebb társadalmi rétegek szükségleteit kielégítő iparféleségeket űztek, különböző földesúri haszonvételeket béreltek – korcsma, malom, serfőzés, pálinkafőzés, vendéglő-, csárdatartás, bolt stb… stb… -, nem foglalkoztak mezőgazdasággal, s ezért az élelmezésük sokat lendített a hetipiacok forgalmán. Ezért is vallhatták a velenceiek, hogy nagyrészt a nagyváradi piacokon, vásárokon keresték a kenyerüket. Az élelmiszerek, kulinárék eladásán kívül jól jövedelmezett a kézművesek, céhesek áruinak vásárokba fuvarozása, szállítása is.

A fuvarozásra lehetőséget kínált a Kamara is. A várad-velenceiek a tőlük négy mérföldnyi távolságra lévő „Élesd nevezetű helységben lévő depositoriumból" sót szállíthattak volna Váradra, „de nem szoktunk véle élni – mondották –, minthogy marháink" erre nem alkalmasak. Ökröt keveset, inkább tehenet és lovat tartottak. A só alá viszont ökrös fogatok szükségeltettek, a teher súlyossága miatt.

Pénzeltek még a mezőváros lakói a szőlőik aljában lévő gyümölcsösök termésének eladásából is. Igaz, a szőlőik nem saját határukon, hanem a nagyváradi határon voltak, de mindössze negyedórányi távolságra házaiktól. A gyümölcs, a szőlő és a bor eladása mellett az ügyesebbek pénzre tettek szert a házikertekben termett zöldségfélékből is, bár azt vallották, hogy azok csak a „maguk szükségére vannak".

A lakosság megélhetését segítette, hogy – vallomásuk szerint – a nagyváradi szőlőhegyek „igen közel, mindjárt mellettünk, egy fertály órányira levén, az hol jó borok termenek", s ezeken a szőlőhegyeken munkából „az szegénység segíti magát". Akiknek itt nem jutott munka, azok a közeli, „jóféle szőlőhegyeken" napszámoskodhattak. Könnyítette helyzetüket az is, hogy országútjában laktak, s minden háznépnek joga volt Szent Mihálytól új esztendeig „korcsmát tartani, vagyis bort árulni".

Makkolásról, disznótartásról nem tettek említést a velenceiek, de szinte elképzelhetetlen, hogy a vallomásaik szerint a saját határukban csak kukoricát termelő lakosok ne tartottak volna háznépenként egy-két sertést, amit makk helyett kukoricán zsendítettek ki. Egyébként is a szabályozatlan Sebes-Körös mentén bőven volt olyan dagonyázásra alkalmas, mocsaras, csigás, gumós terület, ahol a sertések bőséggel találtak élelmet télen-nyáron. Némi csereerdőjük is volt a velenceieknek a saját határukon, amit szabadon usuáltak, s a lakosok nagyobb része, „de főképpen a szegénység az méltóságos uraság engedelméből" ebből tüzelt. Bizonyára nem tiltotta el az uraság a makkolástól sem őket.

Ruházatukat a maguk termelte kenderből és lenből állították elő, melyet a Sebes-Körösben áztattak, majd tilolták, az asszonyaik gerebenezték, majd fonták és szőtték. A Körösön épült, „közel, mingyárt mellettük" lévő „jó vízimalmokban" őröltek.

A velencei szolgálónépek köznapi létéről ennyit árultak el a bíró és a hitesek. E mögött a szűkszavú vallomás mögött azonban egy közösség létéért való küzdelme húzódott meg, melynek keretét az évszakok, hónapok, hetek, hétköznapok, ünnepek adták. S ennek a küzdelemnek a része volt a hadi- és vármegyei adó előteremtése mellett a földesúri szolgáltatás teljesítése is.

A várad-velenceieket a földesúr – a nagyváradi római katolikus püspökség – rendszertelenül robotoltatta. A robotoltatásnak nem volt megszabott rendje, „hanem valamikor kívántatott a földes

uraságnak, mindenfelé hajtattunk, úgy hogy némely gazdáknak esztendeig való szolgálattya reá ment 32-40-50 s több napokra is". Ez a terhes szolgálat sok elégedetlenséget váltott ki, s alighanem a Mária Terézia által 1767-ben kiadott úrbéri rendelet hatására a püspökség nagy mértékben korlátozta a „száma nélkül való szolgálatot". 1768-tól csökkentette a robotot. Azóta „nem is panaszolkodunk, az idénre talán 12 napokra sem ment szolgálatunk". Robotolni azonban továbbra is négy és hat marhával robotoltak.

Taxát – két éve – „minden háztúl egy-egy rénes forintot" fizettek, de azelőtt „fizettünk minden telektül két rénes forintot". Két évvel korábban minden gazda „két tyúkot, 1 rucát, 17 tojást", a helység jobbágyai együtt adtak 1 borjút, 2 pulykát, 6 ludat, 6 zsákot, 12 s néha 19 öl fát, s ez utóbbit „magunknak készpénzen kellett megszereznünk, és a váradi udvarban kellett vinnünk." Két évvel korábban „törvényszék és censura [úriszék és tanuvallatás] alkalmatosságával különös konyhára valót adtuk, de már két esztendőtül fogva se fát, se apró marhát, se zsákot nem adunk" – vallottak a könnyítésekről. Fizettek azonban továbbra is „minden pályinkafőző üsttűl… minden gazda két rénes forintot".

Vallomásaik szerint kilencedet csak kukoricából adtak, „minthogy búzavetéssel határunkon nem élünk – mondották –, csak tengerivel, abból meg szoktuk eleitől fogva a kilencedet adni" a méltóságos uraságnak, minthogy ezt „más szomszéd uraságok is meg szokták venni".

A püspökség vagy korszerűsíteni akarta birtokai gazdálkodását, vagy igazodni akart a Mária Terézia-féle úrbérrendelethez, mert a többször meghivatkozott két évvel korábban felmérte a jobbágyok telkeit, bár azokat nem minősítette, s a jószágigazgató a lakosoknak sem „nevezte meg, melyik egész, melyik fél". A telkek közül „némelyik kisebb, némelyik nagyobb" – mondották a vallomástevők –, s a szántóföldek sem a telekhez igazodtak, s nem is voltak állandóak, „hanem azt a gazdáknak egyaránt szoktuk felosztani, nem tekintvén sem a telekre, sem a gazdák tehetősségére, hanem csakugyan minthogy egyenlően vóltak a földek kiosztva, egynek nem jut több földje két s három véka alá való földjénél minden esztendőben." Amint már említettük, ismételten hangsúlyozták, hogy a határban „kaszálója egy gazdának sincs, annyival inkább sarjút nem kaszálhatnak".

A mezővárosban pusztatelek sem volt. A velencei jobbágyok valamennyien szabadmenetelű emberek voltak.

A kérdőpontokra adott vallomások lejegyzése és meghitelesítése után a két úrbérrendező biztos elkészítette az előzetes összeírást is. Ennek során kiderült, hogy 121 szabadmenetű jobbágy 125 pozsonyi mérő beltelket és 21,5 pozsonyi mérő szántóföldet vallott be. A legnagyobb fundus három pozsonyi mérő, hozzávetőlegesen 1800 négyszögöl volt. Ilyen nagyságú telket öt háznép használt. Kettő és fél pozsonyi mérős beltelke volt négy gazdának. Kettő egész egynegyed pozsonyi mérő nagyságú – azaz 1350 négyszölgölnyi – telket vallott magáénak öt háznép. Két pozsonyi mérő nagyságú – 1200 négyszögöl – telke volt 15 jobbágynak. Egy egész hetvenötszázad nagyságú – 1050 öles – telket tudhatott magáénak három gazda. Másfél pozsonyi mérő – 900 négyszögölnyi – beltelken heten gazdálkodtak. Egy egész egy negyed pozsonyi mérő – 750 négyszölgöl – nagyságú telek három darab volt, míg egy pozsonyi mérő – 600 négyszögöl – nagyságút tizenheten bírtak. Nulla egész hetvenöt század nagyságú beltelket – 450 négyszögöl – hét gazda használt. Fél pozsonyi mérő – 300 négyszögöl – nagyságú telke volt 33 embernek. Az alábbi 22 jobbágynak nem volt belső fundusa: Horváth Ferenc, Piczis Péter, Rácz György, özv. Szilágyi György, Magucza Eliás, Kun Mária, özv. Hajós Zsigmond, Puczó Demeter, Vasadány Imre, Urszuly Gabriel, Puczó Paschalis, Vasadán Simon, özv. Szilágyi György, Mayer Demeter, Pecsér János, Tambó Demeter, Uladis György, Czáró György, Pap István, Páhi István, Milán Teodor, Szarándi János. Ők, amint kiderült, más telkes gazdák házánál laktak, vagy azok fundusain épült házakban húzták meg magukat. A 121 szabadmenetelű jobbágy a velencei határban az alábbi határbéli javakat használta: Százhuszonegyen bírtak 21,5 pozsonyi mérő szántóföldet. Két háznép 3-3 pozsonyi mérőt, egy gazda két és fél pozsonyi mérőt, négyen 2 pozsonyi mérőt, ketten másfél-másfél pozsonyi mérőt, ketten pedig egy-egy pozsonyi mérőt. Rétet a velencei határban csak a mezőváros communitása kaszáltatott, összesen 30 embervágót, melyet néha-néha, ha tilalomban tartották, kétszer is megkaszálhattak.

Az említett – magukat jobbágynak valló – gazdák mellett nyolc alzsellér, hivatalos terminológia szerint házatlan zsellér is élt a mezővárosban.

A velencei határ szántásra és szénakaszálásra szűkös volta nem jelentette azt, hogy mindössze a már említett mennyiségű szántót és rétet használták volna a lakosok. A püspökség az úrbérrendezés kapcsán pontosan felmérette a jobbágyok usuálta szántókat és réteket. E felmérés során derült ki, hogy a velenceiek a Szálka pusztán és a Körös-közön is szántottak és kaszáltak. In praedio Szálka, a Szálka pusztán 21 háznép hat-hat pozsonyi mérő szántót, 99 háznép négy-négy pozsonyi mérőt, két gazda pedig három-három pozsonyi mérőt szántott évről évre. Voltak, akik a nagyváradi határban is szántottak. A Szálka pusztán kaszáltak a velenceiek összesen 147 egész háromnegyed embervágó rétet. A Körös-közön ugyancsak kaszáltak 175 embervágó rétet. Saját határukban, a Szálka pusztán, a nagyváradi határban és a Körös-közön használt szántók és rétek mennyisége elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az úrbérrendezés lezárásakor, a tabellák hitelesítésekor a velenceiek többsége nyolcad-telkes jobbágynak minősíttessék.

A rendezés eredményeként Várad-Velencén a határ és a puszták egyes részeinek minőségi különbségeit is figyelembe véve, 1100-1200-1300 négyszögölével mért 26 hold, azaz 52 pozsonyi mérő szántóban és tíz embervágó – néha kétszer kaszálható – rétben állapították meg egy egész telek nagyságát. Ezt alapul véve egész-, de még féltelkes jobbágy sem volt a mezővárosban. Végül is két gazdát minősítettek kétnyolcados jobbágynak, 95 háznépet egynyolcadosnak, 23 – az előzetes felmérések során magát jobbágynak valló – gazdát visszaminősítettek házas zsellérnek. Házatlan zsellérnek 9 embert minősítettek. A 129 háznép összesen 117 egész egynegyed pozsonyi mérő beltelket, 512 egész háromnegyed hold földet, és a mezőváros 30 kaszás közösségi rétjével együtt 176 egész egynegyed embervágó rétet usuált, ami 12 és fél egész teleknek felelt meg.

Mindezek használatáért az úrbérrendezés lezárása után tartozott Várad-Velence lakossága 912 egész 32/36-od nap igás robottal, 414 nap zsellérrobottal és 108 nap alzsellér vagy házatlan zsellér robottal. Ez utóbbi kettőt, a zsellér- és alzsellér robotot, tehát 522 napot csak gyalogos munkában követelhette a püspökség. Az igás robotot két ökörrel, maga szekerével kellett mindenkinek végeznie, kivéve a szántást, amikor négy ökörrel, maga ekéjével és boronájával kellett kiállni a jobbágynak. Akinek nem volt négy ökre, szántáskor cimborálnia kellett más kétökrös gazdával. A földesúr – akarata szerint – egy-egy igás robot helyett két nap gyalogos robotot is kívánhatott úrbéres szolgálónépeitől.

Fizetniük kellett a jobbágyoknak összesen 120 forint házbért vagy cenzust, a püspökség megkívánta helyre kellett szállítaniuk 17 egész ötkilenced öl tűzifát. Adniuk kellett 17 egész ötkilenced icce kifőzött vajat, 35 egész egykilenced kappant, ugyanannyi csirkét, 211 tojást. Fonniuk viszont nem kellett a földesúr számára. Mindenféle szántóföldi terményből és a borból kilencedet kellett adniuk. A bormérés jogát – bár szőlőjük volt, igaz nem a maguk, hanem a nagyváradi határon a velenceieknek – csak negyedévre, Szent Mihály napjától karácsonyig kapták meg a gazdák.

Az országos rendelettel összhangban döntöttek arról, hogy az egynyolcad teleknél kisebb szántóval és réttel rendelkezők házatlan zsellérnek tekintessenek. Várad-Velence esetében erre külön is oda kellett figyelni. Voltak ugyanis szép számmal gazdák – huszonketten – akik használtak ugyan szántót és rétet, de beltelket, fundust nem bírtak. Másoknak viszont egynél több beltelkük volt. Ezek

vagy mások fundusain laktak, vagy pásztorszállásokon éltek. Ezt az ellentmondást a rendező biztosok a következőképpen oldották fel: „a más házánál lakó, de nyolcados házhely után való appertinentiájánál több van, addig amíg tulajdon házok nem lészen, az egy forint esztendős árendát fizetni nem tartoznak ugyan, de azonkívül földeik mivoltához képest szolgálattal és más adózásokkal asszerént tartoznak, mint az házhelyes jobbágyok". Amelyik jobbágy „két vagy három egész sessiot, belső házhelyekkel együtt bír, noha háza csak egyiken légyen építve, mindazonáltal egyéb belső házhelyeknek haszonvételére nézve, amennyi sessiót bír, annyi foritokat fizetni tartozzék, ha ellenben több külső sessiónak birtoka mellett az belső fundusa csak egy házhely…, akkoron a földesurának csak egy forintot adni légyen köteles".

Végül rendezték a papok, pópák, kántorok, gazdatisztek legeltetési jogát. A legelőn a római katolikus parochus, a görög nem egyesült ritusú parochus, és a görög ritusú pópa ökröt 4-4-et, lovat 3-3-at, tehenet 3-3-at, sertést 3-3-at, nemkülönben a kántorok és a gazdatisztek 2-2 ökröt, 2-2 lovat, 1-1 tehenet és egy-egy sertést legeltethettek.

Az így lezárult úrbérrendezés folyamatát és eredményét végül 1772. június 24-én a vármegyén megerősítették, és Boronkay Gáspár, valamint Szlávy György aláírásával és pecsétjével hitelesítették.

Jegyzetek:

1. Bihar megye úrbérrendezési iratainak teljessége az Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárának Urbarialia állagában található meg. Ma már csak mikrofilmen tanulmányozható az anyag. Számos Bihar megyei település úrbérrendezési iratanyaga megtalálható a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Levéltárában is. Az anyag elrendezése az Országos Levéltárban megyénkénti, azon belül pedig községenkénti abc rendben lelhető fel. E tanulmány készítésekor az Országos Levéltárban található anyag mikrofilm felvételét használtuk. Ezt azért tartjuk szükségesnek megemlíteni, mert Bihar megye volt az a törvényhatóság, amelyik egy-egy falu, település esetében több vallomást és összeírást is készítetett az összeírókkal. Több esetben annyit, ahány földesura volt a településnek. Csak az összesített, 1772-ben a megyeszékhelyen hitelesített táblázatba került bele minden földesúr és minden úrbéres háznép.
2. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. II. k. Pest, 1851.; Nagyvárad rendiség korabeli tulajdonviszonyaira, a város történetére, szétdarabolásának jellemzőire lásd: Bunyitay Vince: Nagyvárad a török-foglalás korában 1660-1692. Bp. 1892.; Bunyitay Vince – Málnási Ödön: A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában 1566-1780. Debrecen, 1935.; Borovszky Samu szerk.: Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901.; Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I-IV. Nagyvárad, 1884.

NAGY IBOLYA

A tiszántúli parasztság 1950-1980 közti életmódkutatásának új irányai

A hazai néprajzkutatás szintézis igényű művekben összegezte XX. század végén mindazt, amit, a már lezárult, hagyományosnak tekintett paraszti kultúráról, életmódról, műveltségről összegyűjtött.[1]

A kutatást korántsem tekinthetjük, ezek után sem, befejezettnek: lehetséges, akár az életmód fogalmát is újra definiálni, az árucsere egyetemes tárgykörében megragadni azt. Dankó Imre írja: „Az árucsere néprajzi kutatása nem régen indult meg, s máris olyan eredményeket hozott a népélet, az életmódok megismerése terén, hogy egyesek ezt a tárgykört gondolják a legegyetemesebbnek s ebből következően a legtöbb tájékoztatást nyújtónak a népélet, az életmód egésze és változásai felől.[2]

Az a paraszti világ, ami a hazai néprajztudomány kutatási területe volt, alapjaiban megváltozott/megváltozni látszott a szocializmus korában: ennek korabeli dokumentálása azonban, nem történt meg. A jelenkutatásnak − a politikai elvárások szerint − a falusi osztályharc tanulmányozására kellett irányulnia; emellett, hiányzott a módszertani felkészültség is. Csak a településről, az építkezésről születtek leíró tanulmányok.[3]

A kutatók évtizedek múltán a történelmi távlat fontosságára figyelmeztetnek: a régmúlt feltárása személytelensége miatt könnyebb és hálásabb feladat, mint az élők emlékezete által befogott koré;[4] a rendszerváltás előtti néprajzi vonásokat is hordozó helytörténetírás idevágó eredményei az elvárások szerint, pozitív jövőképet sugallva íródhattak.[5]

A mezőgazdaság kollektivizálása, és a gazdaparasztság relációját taglaló munkámat — annak esetlegességei dacára — időszerűen szükségesnek tartom: túl kell lépnünk egyrészt, a tsz-szervezések sztereotip közhelyein, másrészt: a maga idejében el nem végzett gyűjtést pótolni kell: „…sürgető a parasztság történetének utolsó szakaszának tárgyilagos vizsgálata."[6]

Gyűjtőmunkám kezdetén a paraszti társadalom egészében gondolkodtam, ezen a szinten kívántam megjeleníteni a parasztság adaptálódását a makrotörténelmi–gazdasági változásokhoz. Alapjában az átalakulást kívántam rögzíteni mintegy történelmi jelenkutatással, abban bízva, hogy a társadalom átrétegződését, az elfogadott értékek módosulását, az egyéni életpályák akkori perspektíváit és korrekcióit egyenlő súllyal bírom megragadni és bemutatni. Ehhez az is szükségeltetett volna, hogy az, aki a korszakot megélte, társadalmára/közösségére, mint tőle különálló objektumra tekintsen vissza, hiszen az egyénnek elsősorban a környezetére vonatkozó tudását, értékítéletét kívántam rögzíteni; az egyes „adatközlőre" mint a közvélemény kompakt birtokosára is tekintettem. A tsz-szervezés kapcsán monografikus feldolgozást terveztem. Mivel a megismerés középpontjába a változást tettem, mert a hagyományosnak tekintett paraszti kultúra egyetlen része, a társadalmi berendezkedés, az intézményrendszer sem maradt érintetlenül.

A rendszerváltás után, Hajdúszoboszló hajdani gazdaközösségében folytatott kutatómunkámban, mintegy *fejtetőre* állítottam kezdeti prekoncepciómat: ha, nem az akár generációkon átívelő modulációt, hanem csupán egyetlen nemzedék életpályájában bekövetkezett változást elemzek, akkor is jószerével a fenti eredményre juthatok, hiszen nem az önmagában létező, hanem közösségében élő családtól, egyéntől/egyénről szerzek tudást. Azaz: választott témámhoz nem a társadalom, hanem annak tagjai felől kell közelítenem, s ehhez az életrajzi módszer, mint gyűjtési — és a feltárt anyag bemutatásának metódusa lehet megfelelő.

Az életrajzi módszer alapjában az élettörténetek tudományos vizsgálatát jelenti, a társadalom működésében alapvető szerepet játszó egyéni dimenzió vizsgálata tárgya.[7] Korunkban kétségkívül az önéletírás, valamint az életrajzi célzatú beszélgetés az a két forráscsoport, amelyekből a parasztemberek egyéni életútjaira vonatkozóan a legtöbbet megtudhatunk.[8] (A hagyományos népköltészeti műfajok átalakulása, a népköltészet egész szerkezetében végbement nagyarányú változás nyomán fordult a folklórkutatás is a kisebb epikus műfajok: igaz történetek, élménytörténetek felé, hiszen ezek váltak a mai szórakozás, szórakoztatás legfőbb szóbeli műfajává.)[9]

A módszer alkalmazása azonban nem teszi lehetővé, hogy általánosító kijelentésekkel éljünk, hiszen sajátossága/koncepciója — bírálói szerint hiányossága —, hogy az élettörténetet az egyéni alkotókészség produktumaként tekinti.[10]

Az életpályák felidézésekor nem parttalan, az irányultságot nélkülöző diskurzust folytattunk, miként ezt egyes kutatók követelményként írják elő, csak a beszélőre bízva, hogy alkalmanként életének mely eseményeit idézi fel egy természetes, spontán szituáció keretében, mely a mindennapi élettörténet mesélési alkalmaihoz hasonlatos.[11] A kutató zavaró jelenlétéről van szó, de a történet hitelességéről is: arányok torzulnak, s fellép az „elhallgatás", mint

tudatosított önkontroll is.[12] A szavahihetőség dilemmája az emlékezés pszichológiájára alapozva tűnik feloldhatónak. „Az emlékezés sokkal inkább konstrukciós kérdés, semmint puszta reprodukció… a felidézett események valószerűségét, hihetőségüket … nem a múlt tényleges eseményeihez fűződő, egyébként ellenőrizhetetlen vagy csak igen nehezen ellenőrizhető viszonyuk, hanem a történet szempontjából adott relevanciájuk biztosítja … a jelen horizontjából feltáruló múltat beszéljük el.”[13]

Az élettörténetek elmondatásának expozíciójaként — ezt fontosnak tartják kiemelni más kutatók is[14]— mintegy előrehozott összegzésként elhangzott a *mindazok ellenére itt vagyunk, megvagyunk, a túlélés önmagában is érték* gondolat, a hangsúlyt azonban, szándékom szerint, a hogyanra tettük; az emlékezet felidézte lehetőségek, választások elemzésére, azok indoklására, a döntésekre. (Közbevető/irányító kérdéseim azért kellettek, mert partnereim többségétől még hivatalos életrajzot sem kértek soha, s nem várhattam tőlük eddigi életpályájukat átfogó, megszakítás nélkül elbeszélt, önreflektív emlékezésfüzért.)

Munkám egyik konklúziója, hogy amikor elemzem ennek a lokális részközösségnek a reflektálását a nagy történelmi változásokkal való találkozásra; a paraszti szociális identitásra, az azonosságtudat további fenntartásának szándékára kérdezek.[15] A szociális identitás „az egyén társadalmi minőségének, különösségének a képviselője, vagyis olyan sajátszerűségeké, amelyekben másokkal is osztozik, jóllehet ezt is a maga egyéni módján teszi”.[16] Életútja elbeszélésével az egyén értelmezi önmagát, s az életpálya kulturális beágyazódottsága nyilvánvalóvá teszi, hogy egy élettörténet egy közösségnek, történeti szituációnak, az egyéni életen átszűrődött képe.[17] Más megfogalmazásban, „az identitás nem más, mint folyamatosan újraszerkesztett élettörténet.”[18]

Gyakorlatias megfontolásból használom a szociálpszichológia kimunkált/abb definícióját, hiszen a néprajztudományban is a kezdetektől fogva találkozhatunk az azonosságtudatra vonatkozó utalásokkal, hangsúlyozza Újváry Zoltán.[19]

A paraszti gazdaközösség tagjait − elsősorban a kuláklistára kerülteket − az új rendszer részint létalapjukban törte meg a begyűjtéssel, adókkal, büntetéssel, árverezéssel; részint személyükben: maguk, a szüleik bebörtönzésével, a munkaszolgálatos katonáskodással. Mindezek ellenére, egyéni paraszti életmódjukhoz a legvégsőkig ragaszkodtak, majd a gyors és csaknem teljes kollektivizálás, azaz tagosítás után paraszti azonosságtudatukhoz, s a mai napig ez önmeghatározásuk alapja.

Az élettörténetek hangsúlyosan kezelt történelmi kerete Magyarország szovjetizálása, a Rákosi-diktatúra, 1956, a Kádár-korszak első szakasza 1961-ig.[20] Keveset tudunk még a birtokos parasztság ezen időszakbeli történelemszemléletéről; számomra úgy tűnik, a „kisemberi” mentalitás, a „csak hagynak tán élni” szemlélete sokáig hatott. 1944-1945 nem hozott a többség életében fordulópontot; a katonai megszállók ittléte nem jelentette volna automatikusan a szovjet típusú kolhozrendszert. Igazolni látszik ezt a történelemszemléletet a Nagy Imre-vita. Magában a kommunista pártban is, a szövetkezetpolitikai elvek kialakításával kapcsolatban bontakozott ki az első nagy koncepcionális összeütközés. Az „útkereső típusú kommunista agrárpolitikust az késztette vitára, hogy ›a magántulajdon parasztságunkban mély gyökeret vert‹.”[21]Ezen időszakban jelent meg az író-politikus Veres Péternek A paraszti jövendő-ben megírt nemzetgazdasági/mezőgazdasági koncepciója is.[22] A Nemzeti Parasztpárt elnöke meggyőzően érvel a különböző fajtájú szövetkezetek mellett, és le is zárja a kisüzem-nagyüzem/kolhoz dilemmát. „Az ember és a nép szempontjából kell nézni… nemcsak jólét kell az embernek, hanem jó érzés is, ezt pedig a szabadság is adja, nemcsak a tele gyomor… döntsön maga a parasztság.”[23] Eszménye szerint, a parasztnak nem a földtulajdonos és kistőkés polgárnak, de dolgozó kisüzemi termelőnek kell tekintenie magát.[24]

Míg a kommunista Nagy Imre pártszerűen, formálisan 1949 szeptemberében hátrál meg; a „helyi szinten” már 1947-től kezdődően a szövetkezeti gondolat felszínen tartása, a paraszti magántulajdonosi érzet destabilizálása, vagy éppen erősítése, a kolhoz-mese cáfolata, és a reakciósok/kulákok korlátozása/felszámolása állt a hivatalos politika közvélemény-formálás, a sajtó figyelme középpontjában.[25] Az újság legfontosabb funkciója a megjelent kormány-rendeletek, határozatok közlésén túl az, hogy nyomatékosítsa mindenkiben: ideológiai−erkölcsi alapon álló világrend van épülőben, s erre közömbösen senki sem tekinthet. 1949 májusától a helyi lap immáron deklaráltan is intézménynek tekintette önmagát, abban a kategóriában rögzítette feladatkörét, mint ahová az 1950-től kiépülő helyi tanács intézménye került.[26]

A szovjet típusú tanácsrendszer hierarchikus felépítésének alján elhelyezkedő helyi tanács „az állam központi hatalmának központi oszlopa”-ként határozta meg önmaga szerepét és súlyát.[27] Nem a település önkormányzati szerve, hanem az, az elsőrendű kötelessége, hogy a felülről jövő utasításokat maradéktalanul végrehajtsa, szervezze a városban az egész gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységet. A „kulákok likvidálása” éveiben (1949 −1953/55) osztályharcos szerv is volt: nem csak a kuláklistákat állították össze, de a rendőrséggel is a legteljesebb összhangra törekedtek.

1959-től megjelenik a tömegekkel való kapcsolattartásban a „kölcsönös bizalom” frazeológiája, de továbbra is a tanács MSZMP csoportja biztosítja a „pártunk politikájával megegyező határozatok meghozatalát”. A hatalomgyakorlás technikáját illetően, 1956 sem jelentett választóvonalat: a személyi összetételében csaknem azonosan maradt tanácsi vezetés önmagára irányuló számvetése az ellenforradalom kapcsán történhetett meg, így továbbra is igazolhatónak látták eddigi/majdani vezetési gyakorlatukat.

Bár a „szövetkezeti gazdálkodás kérdése” fenntartása is jellemzi az 1950−1961 közötti évtizedet, a tanácsülési jegyzőkönyvek azt tükrözik: a koraötvenes években, 1956-ig a helyi vezetés a begyűjtésre koncentrált. A begyűjtés, az elvonás a népgazdaság irányításának módszere, de a kollektivizálás elérésére irányuló „adekvát eszköz”[28] is: visszaszorítani a gazdagparaszti réteget, a többieket meg közös gazdaságba kényszeríteni.

A korai ötvenes években a termelőszövetkezeteknek a jó példamutatás erejével kellett volna hatniuk. A számszerű fejlesztés kívánnivalót hagyott maga után, de okát a vezetés a kritika-önkritika jegyében, a személyi mulasztásokban, s emberi gyengeségben kereste mivel a téeszvezetők, mind az ingadozó, felületesen szemlélő egyének oldaláról.

Az első Nagy Imre-kormány bukását követő visszarendeződés időszakában elindított, második tsz-szervezési hullám érvrendszere nem változhatott: a falusi kisárutermelés törvényei újraszülik a kapitalizmust, viszont az 1956 előtti időszakban, még ha nem is nyíltan, a kötelező mintaalapszabállyal ellentétben, de helyet kap már a tagok anyagi érdekeltségének problémája.[29]

Az 1956-ot követő három évben, az erős kis- és középparaszti birtokstruktúrájú vidéket az egyéni gazdaságok újbóli megerősödése jellemzi. Földjüket, eddig a tagosítás alá esők, a kötelezettséget teljesíteni nem tudók vitték be, és az állami tartalékfölddel gyarapodott a téeszek területe. A nagy erővel meginduló kampány– mivel ez számított a szervezés egyetlen eszközének – a hangsúlyt nem a kollektív gazdálkodás fölényére helyezte: ez már bizonyosság kellett legyen mindenki számára: az előnyöket akarta tudatosítani a kívülállókban („… nem a szükségességét, hanem az elmulaszthatatlanságát kell felvetni”). Az agitátorok érvelnek a

téeszbeli munkamegosztással: az egyéni szabadság nem más, mint munkafegyelem, ugyanakkor azonban, a téeszben függetlenítve van a tag az örökös gondtól, tervezéstől, mert ezt más elvégzi helyette stb. A kollektivizálás sikerét az 1959. évi 24. törvényerejű rendelet, a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításáról (tagosítás) szóló határozata hozta meg. Ez voltaképpen még az egyéni gazdaságok/birtokok tsz-kezelésbe adását, összevonását jelentette. Ezért a kollektivizálást 100%-ig teljesíteni kell, nehogy a tagok „kifelé kacsintgassanak", nem legyen meg egy tagban sem az a gondolat; mi lenne, ha… A népművelés, az oktatás szerepe felerősödött: a termelőszövetkezeti parasztok szocialistává nevelése, s a tanulók „kettős nevelése" ellensúlyozása volt a cél. A tsz-szervezést segítette a kormány szociális csomagja (nyugdíj, földjáradék bevezetése), és – nem utolsósorban – a bukott forradalom tanulsága.

Mindezek tükrében, az elbeszélt élettörténetek a paraszti lét megszüntetve/megtartásáról tanúskodnak. Paraszti azonosságtudatuk egyik alapját, a földvagyon adta megélhetést/társadalmi rangot számolták fel a belépéssel – nincstelen gazdasági cselédekké váltak. A földvagyont nemcsak gazdasági súlya miatt becsülték, de azért is, mert munkát és takarékos életet álltak otthon maguk körül: nem itta-pocsékolta el „a van-t tanyástól-akácfástól". Körükben a felemelkedés és a vagyonvesztés szinte független a gazdasági környezettől: személyes tulajdonságokra vezethetők vissza. A föld megbecsülésébe is belenevelődtek; a tanulással szemben nyomós érv volt az „ebből kell megélni" szülői parancsa. Ugyanakkor azok, akik az otthoni vagyonkezelési/vagyonszerzési attitűd nyomán vállalkozói, polgári értékek felé nyitottabb szemlélettel bírtak, az új rendszerben is megtalálták a helyüket. Gyűjtésem azt mutatja: a magas beosztású téeszvezetők, elnökök a „kulákok" köréből tevődtek ki, de a „jó gazdák" elismertsége sem ment veszendőbe.

Nem számolódott fel a generáció életében a paraszti munka szeretete és becse.[30] A termelőszövetkezeti parasztoknak maradók magától értetődő természetességgel nevelődtek bele a munka erkölcsébe. A paraszti munka a kollektív gazdálkodás idején is olyan alap volt, amelyre támaszkodni tudtak; különösen így volt ez, amikor, az évtized elején, az egy adott határrészt tagosítva, alapítottak téeszt, s abban nem lehetett parancsolás, vita, mert „a paraszt ahoz volt szokva, felkelt a nap, menjünk". Látens konfliktusaik majd az összevont termelőszövetkezetek korából erednek, mikor a (új) politikai szemléletű vezetéssel ellentétbe kerül az ő, tapasztalaton és gyakorlaton alapuló tudásuk. A munkaérték releváns voltát mutatják azok az élettörténetek, amikor is a nem mindennapi körülmények között megismerkedtek a szabott időtartamú munkavégzéssel. Ez, a paraszti létből való kiszakadásra ösztönzött volna, ám a szülői példa öröksége, a helyben maradás irányába hatott.

Társadalmi vonatkozásban, a családi egység, a házastársi közösség igényét kell elsősorban számításba vennünk. Szinte kizárólag kiscsaládokban éltek s dolgoztak, a családfő munkavállalása ezért sem volt kívánatos.

A termelőszövetkezetbe való belépés pillanatnyi traumáján átsegített a példaadás is. Az agitátorok előszeretettel törekedtek arra – hiszen 1959-től kulák is beléphetett a tsz-be –, hogy volt mintagazdákat léptessenek be elsőként, hivatkozási alap gyanánt.

A szélesebb társadalmi körben is megvoltak az új helyzet elfogadását segítő minták. A családi gazdaságokban patriarchális rend és szellem volt kívánt, a cseléddel való együttdolgozás mindennaposnak számított; a felnövekvő fiúk akár a tanyán, a majorostól sajátították el az alapokat. Az együttdolgozás tükröződik a táplálkozási rendjükben is: norma szinten, az étellel fukarkodót lenézték gazdatársai: „aki tud velem együtt dolgozni – tudjon velem is enni" elve alapján.

A termelőszövetkezetbe be nem lépők és a kétlakiak közös csoportjáról tételszerűen megállapítható, hogy társadalmi tény, társadalmi objektiváció nem determinálta, s nem is indokolta különállásukat; életpályájukon az esetlegesség és a személyes körülmények / motivációk játszottak szerepet. Önmagukra és csoportjukra nem/nemcsak, mint széles társadalmi környezettől független „zárvány"-ra tekintenek, hanem, a termelőszövetkezetiekkel való összevetés eleme önmeghatározásuknak: önazonosságuk jelentős szegmense. A paraszti létben való megmaradás választásában azonos kulturális/társadalmi motiváltságúak voltak, mint a többiek, de koruk társadalmába való beilleszkedésüket tekintve, én-identitásuk természetesen, hangsúlyosabb. Ebből fakadóan nagyobb érzékenységgel, önreflektáló készséggel beszéltek magukról, határozták meg önmagukat.

Különállásuk, az önértékelésükben nem eredményezett automatikusan „kivagyiság"-ot: a kívülmaradás ténye önmagában nem érték: önbecsülésük a munka-centrikusságból táplálkozik. Az új helyzethez való alkalmazás tekintetében, számukra sem álltak készen minták, életpálya-modellek. Egyedül a gazdasági mód/gyakorlat – mint keret és életcél – létezett. Elbeszélt életpályájukat elemezve, úgy vélem, egyesek inkább személyes képességeik kiteljesítésével; mások inkább a családi mintához való ragaszkodással tették ezt. A két stratégia természetesen független egymástól, s bizonyos az is, hogy a néprajztudomány számára nagyobb adalékot, ez utóbbi ad.

Jegyzetek:

1. Magyar Néprajzi Lexikon, a nyolc kötetesre tervezett MN kézikönyv. A IV. Életmód-kötetet Balassa Iván szerkesztette. Bp. 1997. A település, építkezés, lakáskultúra, táplálkozás, viselet-tárgyköröket sorolta ide. V. ö.: Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp. 2000. 219. p.
2. Dankó Imre: A bárándi közlekedés és árucsere néprajza. In: Báránd története és néprajza. Szerk.: Balassa Iván, Báránd, 1985. 385.p. V.ö.: Dankó Imre: A vásárkutatás néprajzi jelentősége. A Déri Múzeum Évkönyve 1973.; Kós Károly: Az árucsere néprajza. In: Népélet és néphagyomány 1972. 7-51.p.
3. Kósa László. 2000. A szocialista falu kutatása, városi néprajz, munkásfolklór c. fejezet 204-211, Sárkány Mihály: A társadalom-néprajzi kutatás hazai története. A falu átalakulása a szocializmusban. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom kötet Bp. 2000. 55-56. p. Balassa Iván: A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásában néhány kérdése. Ethn. LXIII. 1952. 434-446.; Bakó Ferenc: Adatok a szocialista faluépítkezéseink történetéhez. Ethn, XXIV. 1953. 24-86., Dankó Imre: A pusztatúrpásztói tanyaközpont élete. Ethn. LXVI. 1955. 471-481., Szolnoky Lajos: Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban. Ethn. LXIV. 1953. 104-147. p.
4. Balassa Iván: Tanulságok a bárándi monográfiáról. Balassa I. 1985. 578.
5. Dankó Imre: Magyarhomorog (Egy bihari falu etnokulturális képe) Debrecen, 2001. 143. Ism.: Debreceni Szemle X. 2002. 1. sz. 141-144.
6. Kósa L. 2000. 244.
7. Az életrajzi módszer. Szerk.: Küllős Imola, Documetatio Ethnographica 8. Bp. 1982.
8. Mohay Tamás: Egyének és életutak In: Magyar néprajz 2000. 264. p.
9. Küllős Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. Magyar Néprajz V. Népköltészet kötet Bp. 1988.
10. Titon, Jeff Todd: Az élettörténet. In: Küllős I. 1982. 85-97. p.; Dégh Linda: Nagyszékelytől Delhi-ig. Debrecen, 2001.
11. Bíró A. Zoltán: Az élettörténet, mint az antropológiai kutatás tárgya. Kutatásmódszertani tanulmány. In: Antropológiai Műhely 5. Csíkszereda, 1994. 55-73. p.
12. Sz. Bányai Irén: A személyes sors történelmi tanulságai. In: Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben, Szerk.: Valuch Tibor Bp. 1995. 83. p.
13. Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése Bp. 2000. 134. (Tanulmányában a szerző F. C. Barlett-tet idézi.)

14. Nagy Varga Vera: Alkalmazkodás és szembenállás, volt kulákok egy mezővárosban. In: Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás. Cegléd Füzetek 30. Cegléd. 1955. 49-152. p.
15. Szabó László: A magyar parasztság életmódjának változásai In: Társadalom, etnikum, identitás. Debrecen, 1996.
16. Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom. In: Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Szerk.: Erős Ferenc. Bp. 1998. 368. p.
17. Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethn. 1988. 3-4. sz. 387. p.
18. László János: Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok. Bp. 1988. 139.
19. Ujváry Zoltán: Identitás és etnikum. In: Kapcsolatok és párhuzamok. Folklór és Ethnográfia 78. Debrecen, 1994. Önálló dolgozat tárgya lenne a vonatkozó néprajzi szakirodalom bibliográfiáját elkészíteni. Az alapfogalmakhoz Keményfi Róbert Etnicitás stúdiumának bibliográfiája jó kiindulópont.
20. Romsics Ignác korszakmeghatározása. Romsics I. Magyarország története a XX. században. Bp. 1999.
21. Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz Első kötet 1986-1953. Bp. 1996. 413. p.
22. Veres Péter: A paraszti jövendő Bp. 1948.
23.Veres Péter: 1948. 91-92. p.
24. Veres Péter: 1948. 82. Az író epikai műveiben sem taglalja a mezőgazdaság átszervezését, a húsz év múlva megjelent Szülőhazám Hortobágy mellyéke a szocialista falu, mezőgazdaság leírása, etikai programja.
25. A Hajdúszoboszlói Hírek 1946. június 30−1949. március 13 közötti, és a Szoboszlói Néplap 1949. március 20−1949. október 4 közötti számai. V. ö: Bényei Miklós: Hajdúszoboszló kulturális élete 1944−1980. Szerk.: Gazdag István Hajdúszoboszló, 1984.
26. „Szoboszlói Néplap” vezércikk. Hajdúszoboszlói Hírek, IV. 1949. 11. sz. (márc. 13.) 1. p.
27. Hajdúszoboszló Járási Jogú Város Tanácsülési Jegyzőkönyve. 1950-1961. HBML XXIII. 551/a.
28. Rainer M. J. 1996. 476. p.
29. Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956-1967. Politikatörténeti Füzetek, XVIII. Bp. 2001.
30. Szabó László: A paraszti munka méltósága. In: A munka néprajza. Debrecen, 1997.

DALLOS CSABA

Családi fényképgyűjtemények kutatásának lehetőségei

2001 telén egy alföldi faluban végeztem helytörténeti tanulmányhoz terepmunkát. Hamar eljutottam a helyi református gyülekezet egyik tagjához, aki éppen a település legidősebb embere volt. Az idős asszony hamar bizalmába fogadott, aminek jeleként előkerültek családi fényképei, köztük a legféltettebb: egy több évtizedes felvétel, amelyen az egész család jelen volt. Kérdés nélkül is pontosan felsorolta a családtagokat, köztük a középen ülő családfőt – a férjét. Érdeklődésemre, mikor készült a felvétel, legnagyobb meglepődésemre a következőt válaszolta:

– Az uram temetésén.

– Hogyan lehet az, hiszen ő itt ül középen? – hitetlenkedtem.

– Hát, megkértük a szomszédot, hogy üljön oda, aztán a fényképész kicserélte a fejét a férjemével…

A fenti párbeszéd hatására kezdtem foglalkozni behatóbban a családi fotográfiák keletkezésével és használatával, egyáltalán: a családi fénykép(gyűjtemény)ek társadalmi szerepével. Az alábbiakban a jelenleg is előkészítő fázisában tartó kutatásról szeretnék pillanatfelvételt mutatni, felvázolva az alapvető célokat, a vizsgálat módszereit és az eddigi két pilot során nyert tapasztalatokat, eredményeket.

A tárgykör magyar nyelvű szakirodalma igen szegényes. Az átfogó, komplex jellegű fotóantropológiai kutatás honi megindítója, Kunt Ernő halála után kevés kutató vállalkozott – módszertani megalapozottság híján – a téma vizsgálatára. A kunti – befejezetlen – összegző munka[1] maga is csupán előkészítő lépés volt a „Hogyan olvassunk családi képeket?” című, meg nem valósult tervhez. Mi lehet az eredője a fotóantropológia körüli metodikai bizonytalanságnak? Véleményem szerint az ok kettős: egyrészt az antropológia magyarországi helyzetének tisztázatlansága[2], másrészt a fényképezés elméletének hiánya[3] szülhette a szakma téma iránti idegenkedését. A néprajztudomány, bár szinte a kezdetektől „használja” a fotográfiát, azt csupán illusztráció céljából teszi, azaz a fotó az elemzés segédeszköze, nem pedig tárgya. Ebben a minőségben pedig a fénykép funkciói közül csupán az azonosító funkció aktiválódik, a kép tehát „jobb híján”, a tökéletes leírást pótolandó kerül a vizsgálat látókörébe. Az ilyen kutatás számára a családi képgyűjtemények legtöbb darabja szinte semmit nem mond, mint forrás nem használható.[4] Az etnográfia fényképekhez való viszonyulásának kulcsszava tehát a dokumentálás lehet.[5] Ezzel szemben a fotókat komplex módon megközelíteni kívánó vizsgálat a képeken keresztül az azokat készítő/használó emberre központosít.

„Családi fényképgyűjtemények vizuális antropológiai vizsgálata” című kutatásunk alapvető célkitűzése a családi fényképhasználat feltárása, a családtagok fotókhoz való viszonyának elemzése. A kutatásban részt vevő személyek száma 6 fő, akik a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének hallgatói. A végleges kutatási terv jelenleg is kidolgozás alatt áll, amit három előkutatási fázissal alapozunk meg (ebből eddig kettő zajlott le). A pilot-ok helyszínét úgy jelöltük ki, hogy megfeleljenek a következő kívánalmaknak: kis létszámú település, viszonylag jó helyismeretünk legyen, a helyi társadalom tagjai is ismerjenek minket. Az első pilot terepéül egy 100 fős cserehátí települést választottunk, ahol a helyi pappal kialakított jó viszonyunk nagy segítséget jelentett (a településen magas a templomba járók aránya), és amely etnikai, vallási és kor szerinti megoszlásban is homogénnek mutatkozott. Az első terepmunkát megelőzően a településen cenzus készült. Ennek az alkalomnak a célja csupán a technikai felszerelés, valamint a gyűjtés módszerének (kérdezéstechnika, interjúk menete) tesztje volt. Mivel nem volt előzetes tapasztalatunk a vizsgált személyek attitűdjével kapcsolatban, felkészültünk arra is, hogy a fotókat a helyszínen archiváljuk (hordozható számítógép és szkenner segítségével). Mint később kiderült, ez fölösleges volt, és ezt az eredményt tekintjük az első pilot egyik tanulságának: a vizsgált személyek számára nem okozott problémát családi képeikről (végső soron családjukról illetve magukról) beszélni, sőt, készségesen együttműködtek akkor is, amikor az archiválás idejére (általában néhány óra) a képeket elkértük. Az interjúkban a következő standard kérdéseket szerepeltettük minden egyes kép esetében: – Ki(ke)t ábrázol a kép? – Mikor készült? – Ki készítette? – Hogyan került a mostani tulajdonos birtokába? Ezen kívül rögzítésre került a fotók tárolásának módja, illetve a képek környezete is. A hátoldalukon információt tartalmazó felvételek mindkét oldalát beszkenneltük. Az így kapott információhalmaz meglehetősen száraz, mélyebb összefüggések feltárására nem alkalmas, ezért a második pilot alkalmával nagyobb figyelmet fordítottunk a standard kérdéseken túl az egyéni/családi életpálya részleteire, valamint a vizsgált személyek egyes képekhez kötődő interpretációjára. A terepmunkán elkészült felvételek így túlmutatnak a kérdés-felelet sémán, a vizualitás és a narráció (értelmezés-történetmondás) sajátos együttállását hozva létre. Az interjúk strukturáltsága is sajátos: a kérdező megszabta rend kevésbé érvényesül, sokkal inkább befolyásolja menetét a fényképek sorrendje (vagy az, mennyit időz a beszélő egy-egy képnél) és a vizsgált személy fotókhoz kötött „emlékmennyisége”. Az alapprobléma megközelítése tehát mind a narráció, mind a vizualitás felől indokolt. Míg azonban a történetmondás

vizsgálata Magyarországon többé-kevésbé elégséges szakirodalmi háttérrel rendelkezik[6], a képiséghez való viszony feltárása még gyerekcipőben jár.

Az általunk kitűzött cél azonban ennél is távolabb mutat: a családon belüli kapcsolatrendszer, illetve az egyének családról alkotott mentális térképeinek feltárása a családi fényképgyűjtemények segítségével. Nem szeretnénk elfeledkezni azonban a képek egyéni életpályát reprezentáló szerepéről sem. Hasonló kutatásokat folytattak már a tudomány hazai képviselői[7], a jelenség kulturális meghatározottsága pedig az etnográfia látókörébe is bekerült[8]. Béres István tanulmánya egy család tulajdonában lévő képek tipizálását tűzte ki célul. A főleg kemény adatokkal dolgozó munka az alábbi paramétereket használja: használat módja (nyilvános – nem nyilvános), helye, az ábrázolt személyek, a készítés időpontja, a képek technikai adatai (méret, szín, készítő). Az egyének interpretációja csupán a képeken lévő személyek azonosításában kap szerepet.

Az általunk folytatott vizsgálat ezzel szemben a kemény adatok pontos rögzítése mellett főként kvalitatív elemzést használ: az összegyűjtött képek[9] és a hozzájuk kapcsolódó szövegek tartalomelemzését. A kódolási rendszer jelenleg kidolgozás alatt áll, reményeink szerint azonban lehetőség lesz a munkacsoport kutatói által felvett anyagok elemzése és kódolása után a fogalmi hálók összehasonlítására és így általánosabb érvényű következtetések levonására is.

A narratívum szempontjából közelítve az eddigi anyag két részre osztható: fotók írásos interpretációval (napló, írásos élettörténet) és szóbeli visszaemlékezések, illetve a képek élőszavas azonosítása.

Az előbbi reprezentatív képviselője az az írás, amely a Néprajzi Múzeum által kiírt Önkéntes Néprajzi Gyűjtőpályázatra készült 1999-ben.

A tanúlás, hogy este 10 órakor, amikor a többiek aludtak, én készítettem másnap estére a leckét, a hideg

folyosón. Megbetegített. Nem szoktam a nyögéshez, nem panaszkodtam. Már indúltunk volna a frontra. Sajószentpéterre vittek ki. Ott vagoníroztunk volna be. Éjjel a betonos földön aludtunk vékony szalmarétegen és megfáztam. Nagyon fájt a hátam és bevittek Miskolcra a katonakórházba. A volt Zsidóiskola volt kórháznak berendezve. 1943. Szilveszter estéjén vittek be. N. S. *[nevek rövidítése tőlem]* volt a főorvos, Sz. K. meg a tüdőorvos. A jobb oldalon a szív mögött egy kisalmányi foltot találtak és azzal bent voltam július végéig. Ott éltem át a miskolci bombázást. Tovább nem tudtak tartani és felküldtek Budakeszire a katona-szanatóriumba. Mikor kivizsgáltak, onnan Pelsőcre küldtek. Az volt a szabály, hogy két évig csak úgy mehet ki a katona a szanatóriumból, ha lemond minden jogról. Itt értem meg a front közeledését 1944-ben. Ott hallottam Horthy hadparancsát, hogy tegyék le a katonák a fegyvert. Mivel közeledett a front és a szanatórium Sopronba költözött volna, szabadságot kértem és, mint szabadságos katona éltem át a frontot. Ez a betegség mentett meg a fronttól is meg a fogságtól is.

Itt Sz. L. ugyancsak hangonyi volt a legjobb barátom. Bal szélen ülök én, mellettem J. az ő unokatestvére és, majd az ő felesége és Sz. L.

Az írásbeliség sajátságos megnyilvánulásai a fotók hátoldalára írt jegyzetek, üzenetek. Ezek általában a készítő vagy a későbbi tulajdonos számára könnyítik meg az ábrázolt eseményre, személyre való visszaemlékezést. Az azonosítás mellett a kutató számára az is kiderül, mit tartottak fontosnak megjegyezni az adott történés kapcsán.

Hátoldali felirat: Gördültünk lefelé a teherautóval augusztus 27-én amikor a nyugalmazott Érsek 80 éves évfordulójára mentünk. 1 legény meghalt a helyben, törések, agyrázkódás volt bőven. Én a sofőr mellett ültem. 2 hónapig éreztem a jobb vállamban a kirándulás eredményét. Még kellek valakiknek. Deo Gratias. Saját felvétel. (eredetileg színes)

A szóbeli interpretációk sokkal inkább függnek a felvétel szituációjától, a beszélő tudat alatt is közvetíti a kutató felé az elvártnak vélt erkölcsi normákat, az értelmezés-visszaemlékezés folyamatában tetten érhetők olyan elemek, amelyek már nem csupán a beszélő mentalitásáról árulkodnak, hanem a kutató-kutatott (kényszerű) viszonyáról is. A vizsgált személy önkéntelenül is igazodik ahhoz a tényhez, hogy a kutató idegen, bizonyos információkat nem ismerhet, esetleg más a gondolkodásmódja, mentalitása.

V. sz.: Ez meg az Újirázi templom háta mögött volt ez a kis barlang kiépítve.

Kut.: És ezt ki fényképezte le?

V. sz.: Hát én azt se tudom. Itt is az a csabai unokatestvér, mert az a lány, aki itt imádkozik, az annak a testvére vót.

Kut.: És akkor hogy került ide az a kép?

V. sz.: Énhozzám? Hát mer hogy rokonok vagyunk és adott mindenkinek ebből a képből, mikor megcsinálta.

Kut.: Imádkozik?

V. sz.: Igen a barlang előtt, igen.

Kut.: Megvan még ez a barlang?

V. sz.: Nincs meg le van bontva, de a szobor van itt belül, a Mária szobor. Itt balódalt, ide be lett hozva, mer osztán, a májusi litániákat mindig ott tartottuk abban az időben. Mer májusban mindig van ilyen litánia Mária tiszteletére, minden nap, és akkor ezeket ott kinn tartottuk mindig. Csak aztán hogy jött a háború**, mit tudom én úgy…….szóval nem tisztelték** és sokan oda bejártak cigarettázni, meg piszkolni, oszt aztán kénytelen lett az egyház lebontani. *[Kiemelés tőlem]*

Az amatőr fényképezés elterjedése új kérdéseket vetett fel a vizuális tudományokban: „a történeti ikonográfia tudományos módszertanának egyes tételei nem, vagy csak részlegesen érvényesek a fényképre. Olyan alapfogalmak, mint például a hitelesség, a forrásérték meghatározása, a kor megállapítása (egykorúság stb.) a fotó lényegéből fakadóan itt másként vetődik fel, mint a hagyományos ábrázolási technikák esetében”[10]

Az amatőrök által készített képek szimbolikájának elemzésére volt példa[11], nem történt meg azonban a képi és az elbeszélt információ egybevetése, komplex elemzése. Jövőbeli feladat ennek elvégzése, a felvételkor (tudatosan vagy nem tudatosan) használt *technika* (automata fényképezőgép, direkt vakuzás, film tulajdonságai stb.), *kompozíció* (háttér megválasztása, téma elhelyezése), a *fotós elhelyezkedése* (testtartás, a témával való együtt mozgás) és a képek *értékelése* („jó kép”) összevetése.

(Eredetileg a kép színes)

Jegyzetek:

1. Kunt Ernő: Fotóantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc – Budapest, 1995.
2. Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei. KVAT füzetek 1. Miskolc, 1993. (Nota bene: hogy mennyire aktuális még mindig a címben emlegetett dilemma, mutatja, hogy most, 10 évvel később kerül megrendezésre az egykori konferencia folytatása…)
3. Ezen a tényen a néhány éve megjelent kötet (Bán András – Beke László [szerk.]: Fotóelméleti szöveggyűjtemény. Enciklopédia kiadó, Budapest, 1997.) sem segíthet, hiszen a közölt szövegek már a könyv megjelenésekor is jó húszévesek voltak.
4. Ezért többek között az a szemlélet tehető felelőssé, mely a fényképek alatt automatikusan archív (ebben az értelmezésben: minél régebbi) fotókat ért. Ráadásul az elméleti túldimenzionálással egyáltalán nem vádolható honi néprajz a legtöbb esetben a kutatás egységének meghatározásával is meglehetősen nagyvonalúan bánik, így érthető, hogy a „faluközösség” vagy a „paraszti társadalom” vizsgálatakor a források válogatása is kényszerpályára kerül.
5. Lásd például Szilágyi Miklós: Néprajzi forráskritika. Néprajz egyetemi hallgatóknak 24. Debrecen, 2001. Figyelemre méltó, hogy bár a szerző megjelöl néhány szempontot, amelyre a fényképet gyűjtő kutatónak figyelnie kell, nem tér ki a technikai adatok rögzítésének fontosságára.
6. A legjobb példa talán ez a tematikus kötet: Documentatio Ethnographica 13. Filep Antal – Égető Melinda: Történeti-néprajzi források a XVIII-XIX. századból. MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest, 1989.
7. Lásd. Kunt Ernő idézett művét, vagy Béres István: Egy családi fényképgyűjtemény vizuális antropológiai elemzése. Disszertációk a Janus Pannonius Tudományegyetem Kommunikációs Tanszékéről 1. Pécs, 1992.

8. Csupor István: A fényképkészíttetés alkalmai és szokásai Cinkotán. Ethnographia, XCVIII. 1987. 1. szám.
9. Pontosabban: a rendelkezésünkre bocsátott, a vizsgált személyek által bemutathatónak értékelt fényképek.
10. Lakatos Mária: A családi fotógyűjtemény mint történeti forrás. In Erdmann Gyula szerk.: Rendi társadalom, polgári társadalom. Kutatás, módszertan. 2. köt. Gyula: Békés megyei Levéltár, 1989. pp. 174.
11. Szegő György: Privátfotó szimbólumszótár, Budapest: Theater Art Fotó, 1998

SERES ISTVÁN

Károlyi Sándor kuruc tábornok Zsákán

(Kiegészítés az „*Adatok Zsáka és a zsákai vár a kuruckori történetéhez*” című tanulmányhoz)

A *Rálátás* 2002/4. számában „*Adatok Zsáka és a zsákai vár kuruckori történetéhez*” címmel közöltem egy rövid tanulmányt.[1] A munka elsődleges célja Thököly Imre zsákai tartózkodásainak, valamint a zsákai vár kuruckori történetének a bemutatása volt, különös tekintettel Károlyi Sándor kuruc tábornoknak a vár helyreállítására vonatkozó terveire. A leadási határidő szoros volta miatt néhány adatot, így például Károlyi fennmaradt napló-részleteit már nem állt módomban felhasználni. Időközben viszont több olyan adat is előkerült, amelyek Károlyi Sándor kuruc tábornok, tiszántúli vezénylő generális zsákai tartózkodásaira vonatkoznak. A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulója kapcsán ezen adatokat kívánom bemutatni, Károlyi naplójegyzeteire és néhány korabeli levelére támaszkodva.

A 17. századi kuruc mozgalamk vezetői közül Thököly Imre és Wesselényi Pál is megfordult Zsákán,[2] viszont a Rákóczi-szabadságharcot vezető II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós főgenerális, annak ellenére, hogy mindketten eljutottak Bihar vármegyébe, az eddig feltárt adatok szerint nem ejtették útba a helységet. Maga Rákóczi a függetlenségi harc elején, 1703. augusztus 3-án személyesen indult el a diószegi kuruc felkelőket szétverő váradolaszi rácok ellen. Két nap múlva Diószegre érkezett, és Bercsényi Miklós csapatait küldte váradolaszi elfoglalására. A fejedelem még néhány napig Diószeg, Székelyhíd és Margitta térségében időzött, Bercsényi pedig Gyula, Sarkad és Szalonta térségéig is eljutott.[3] Ugyanakkor a Tiszántúl Rákóczi-kori történetében legnagyobb szerepet játszó kuruc főtiszt, az 1705-ben tiszántúli vezénylő generálissá kinevezett Károlyi Sándor tábornok, elsősorban a Maros menti rác határőrök elleni vezetett hadjáratai, valamint a gyulai vár elfoglalására tett kísérlete során több ízben is megfordult a Sárrét térségében, és bizonyíthatóan két ízben is Zsákán időzött. A Rákóczi-szabadságharc történetére nézve, különös tekintettel a tiszántúli eseményekre Károlyi Sándor levelei, jelentései, ill. naplójegyzetei szolgálnak elsődleges forrásul. Mindeddig azonban csupán a feleségéhez írott magánlevelei jelentek meg teljes terjedelmükben nyomtatásban Kovács Ágnes jóvoltából, viszont éppen a minket érdeklő évek levelezése eléggé hiányosan maradt fenn.[4] A Rákóczihoz írott jelentések kötegei máig megtalálhatóak az Országos Levéltárban, ezekből főleg Bánkúti Imre közölt több iratot, elsősorban Károlyi 1704-1705. évi tiszántúli, leginkább is a Körös-Maros-közi tartózkodásaira nézve.[5] Hasonlóan állunk a generális naplójegyzeteivel is. Eltekintve egy 1703. évi töredéktől, és az 1706-1707. évi feljegyzésektől, a függetlenségi harc többi évei alatt írt naplói elvesztek, vagy még lappanganak. Szerencsére Károlyi zsákai tartózkodásáról pont a fennmaradt naplójegyzetei tudósítanak.

Korábbi tanulmányomban már utaltam rá, hogy Zsákát a szabadságharc során nem érte megsemmisítő támadás, a helység mindvégig lakott maradt. Ennek megfelelően többek között éppen a zsákaiakra hárult a térségben állomásozó és itt átvonuló kuruc csapatok élelmezése. A Dunántúlról érkező Károlyi csapatai már 1704 őszén Zsákán tartózkodtak, és október 4-én Debrecen város tanácsa látta el őket élelemmel.[6] 1705 májusában a gyulai vár ostromára készülő Öllyüs János ezereskapitány gyalogezrede állomásozott Zsákán, 1706 elején pedig a sarkadi helyőrséget élelmezték a zsákaiak.[7]

Károlyi Sándor első bizonyított zsákai tartózkodására 1706 augusztusában került sor. Miután a bécsi udvar teljesíthetetlennek tartotta a kurucok békekötési feltételeit, 1706 júliusában Rákóczi felfüggesztette az előző ősz óta folyó béketárgyalásokat. Károlyi 1706. augusztus 1-jén berettyóújfalui táborából a Maros melléki rácok ellen indult, és rövid, de annál eredményesebb hadjárata során nem csak az útjába került rác csapatokat sikerült szétszórnia, hanem Nehem pétervárádi és Löffelholz aradi császári parancsnokokat is megakadályozta abban, hogy az Erdélyből kijövő Rabutinhoz csatlakozzanak.[8] Visszafelé jövet Károlyi útba ejtette Zsákát is, és augusztus 9-11. között ott tartózkodott. Minderről így írt a naplójában:

„[Augusztus – S. I.] 9. Értem Zsákára. Expediáltam.

10ma is voltam Zsákán. Expediáltam. Az német az idő alatt érkezett Pocsajhoz s most is ottan vagyon.

11. Indulván, háltam Szoboszlónál.”[9]

Fennmaradt ebből az időből Károlyi két, augusztus 10-én Zsákáról Rákóczihoz intézett levele is.[10] A két hasonló tartalmú levél ugyan nem sokat árul el a kuruc katonaság itteni tartózkodásáról, viszont megtudjuk belőlük, hogy Károlyi csapatai „sok szenvedés után”, néhány ló elvesztésével érkeztek Zsákára, és hosszú idő után ez volt az első lakott hely, ahol a kuruc csapatok végre kenyeret kaphattak. Károlyi ekkor még úgy tervezte, hogy legalább négy napot marad a helységben, s csak az után vonul tovább, hogy a katonaság kipihente magát.[11] Mint láttuk, ez nem így történt, a vezénylő generális már másnap továbbindult Hajdúszoboszlóra. Károlyi minden bizonnyal már előzőleg elhatározta, hogy Zsákán fogja megpihentetni a katonaságot, ezért nem is lehet véletlen, hogy a fejedelem és Károlyi közötti összeköttetést fenntartó Steőszel Kristóf fejedelemi hadsegéd egy nappal Károlyi odaérkezte előtt már Zsákán tartózkodott, és onnan tudósította a generálist.[12]

Károlyi 1706. évi zsákai tartózkodására vonatkozik az a három feljegyzés is, amelyek Porcsalmi István hadi fizetőmestertől átvett pénz elszámolásában maradtak fenn. A Károlyi meg nem nevezett fizetőmestere által készített elszámolás ugyan nem közöli az egyes kifizetések pontos idejét, a bejegyzések tartalmából viszont egyértelműen kiderül, hogy azok zömmel 1706 második felében keletkeztek, és csak az utolsó néhány bejegyzés készült 1707 elején. Az elszámolásban az alábbi három egymás utáni tétel vonatkozik Károlyi és csapatai zsákai tartózkodására:

„Két katonának, levelet hozván Sákára: fl. Ung. 7.20

Ugyan más kettőnek, hírt hozván: fl. Ung. 4.80

Sákán a Bélfenyériek*ne*k 2 ökrökért, kit az katonáknak le vágattak: fl. Ung. 60”[13]

Vagyis Károlyi fizetőmestere két-két levél- és hírhozó katonának Zsákán 7.20, ill. 4.80 magyar forintot fizetett ki. Ugyancsak Zsákán fizettek ki a bélfenyéri lakosoknak 60 forintot, a Károlyi katonái által levágott két ökrükért.

Károlyi Sándor második, ugyancsak jól adatolt zsákai tartózkodására 1707 nyarán került sor. Az ónodi országgyűlést követően Károlyi visszatért a Tiszántúlra, és július elején a temesvári pasa segítségében bízva nekilátott régi terve, Arad elfoglalása megvalósításához. A vár többszöri ostroma azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Miután a Pekry Lőrinc erdélyi kuruc főparancsnoktól kért segítség nem érkezett meg, háromheti sikertelen kísérlet után Rákóczi leállította a hadműveleteket. Károlyi Arad külvárosának a porrá égetése után július 26-án elindult Munkácsra, hogy találkozzon a fejedelemmel,[14] és út közben, július 27-én Zsákán éjszakázott. Az eseményt naplójában is megörökítette: „[Július – S. I.] 27. Háltam Zsákánál."[15] Még aznap, akárcsak az előző évben, levélben számolt be Rákóczinak Zsákáról a korábbi napok eseményeiről.[16]

Jegyzetek:

1. Seres István: Adatok Zsáka és a zsákai vár kuruckori történetéhez. In: *Rálátás*. III. 2002. 4. szám 1-10 p.
2. *Seres* i. m. 2 p.
3. Rákóczi tartózkodási helyeire nézve lásd Esze Tamás kítűnő munkáját: II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei. In: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai 1703-1710*. Budapest, 1955. 550-556 pp.; Bercsényiről: Vő: A Tisza-vonal védelme a kurucok ellen 1703-ban. In: *Rákóczi-tanulmányok*. (Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes) Budapest, 1980. 617, 679 pp.
4. Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704-1724). I-II.* (Közreadják Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes, Kováts Zoltán, Restás Attila, Szabó Zsolt és Wiedemann Krisztina. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kovács Ágnes) Debrecen, 1994.
5. Bánkúti Imre: Gyula kuruc ostroma. (Iratok 1705 május-július). *Békési Élet* 1876/2. 249-284 p.; ill Vő: A Körös-Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején. (Újabb dokumentumok 1704-1710.) In: *A Békés megyei múzeumi kutatások eredményeiből. (Tanulmányok és forrásközlemények.)* (Szerk. Szabó Ferenc.) Békéscsaba, 1988. 111-142 p.
6. „4. Octobris. Ugyan eő N*agysá*ga hadainak Sákára 1500 házi öreg kenyér (9000 font kenyér, 2400 font hús és 120 cass[*ai*]. köb*öl* abrak)": Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 651. Autigraphia Commissariatica Belli Rákócziana ex Assignationibus et Quietantiis congesta. („Debreczen városa administrált Superfluc a rendes impositión kivűl az hadakak A Die 1. 7bris A. 1704.") Fol. 2r.
7. *Seres* i. m. 3-4 p.
8. Minderről lásd: Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Budapest, 1988. 90 p.
9. *Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei.* I. köt. (Kiadta: Szalay László.) Pest, 1865. 167 p.
10. Károlyi Sándor levelei II. Rákóczi Ferencnek. Zsáka, 1706. augusztus 10. („Zaka die 10 Aug*ustii* [1]706.", ill. „Zaka 10 Aug*ustii* 1706.") Magyar Országos Levéltár [A továbbiakban = MOL] G 15 Rákóczi-szabh. lt. Caps. C. Fasc. 64.
11. Lásd Károlyi második levelét Rákóczinak: „Én sok szenvedésink utt*án* kevés ló kárral érkeztem ide Zákára holot I*st*ennek hálá, kenyérre kapánk, négy napigh legalább megh nyugtatván az hadat, az uttán Orosz Páll vagy Pekri U*ra*m mellé adom, mert nem pusztára valók, tótok és hajdúk." Uo.
12. *Seres* i. m. 7 p.
13. „In Anno. 1706. et 7. Porcsalmi István Hadi Commissariuss Uramtul egyszer is mászor is percipiált réz pénznek egész Perceptiója. (Erogatio)": MOL P 396 Károlyi cs. lt. Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706 okt.-1707 márc.
14. Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. I.m. 94-95 p.
15. *Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei*.I.m. 195 p.
16. Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencznek. Zsáka, 1707. július 27. („Zaka die 27 Julii 1707.") MOL G 15 Rákóczi-szabh. lt. Caps. D. Fasc. 99.

H Í R E I N K

A Rálátás olvasói, szerkesztősége szeretettel és tisztelettel köszönti **Dr. Bényei Miklós** egyetemi tanárt, történészt, bibliográfust, a Hajdú-Bihar megyei Könyvtár igazgatóhelyettesét s nem utolsó sorban mint folyóiratocskánk megbecsült munkatársát 60. születésnapja alkalmából (Tiszaladány, 1943. január 5-én.) A jubileumot szerény keretek között ünnepelték meg, bár Bényei Miklós 60. születésnapjára két kiváló új munkájával is köszöntött mindannyiunkat. Kossuth-könyvét (**Kossuth Lajos és Debrecen**), ahogy előző számunkban már megemlékeztünk róla, 2003. április 28-án mutatták be a debreceni Újkerti Könyvtárban. 1083 tételt számláló, a szükséges mutatókkal jól ellátott személyi bibliográfiája (**Bényei Miklós szakirodalmi és publicisztikai munkássága 1964-2002.** Debrecen, 2003. 117. p) pedig mindannyiunk megkerülhetetlen útbaigazító forrása lesz minden további munkánk során. - Nagyrabecsülésünkből fakadó tiszteletünkkel kívánunk Néki még sok-sok örömöt hozó munkás évet!

*

A 2003. évi **Levéltári Napok** május 6-8-án zajlottak le Debrecen, Földes és Hajdúböszörmény színterekkel Az idei Levéltári Napok tartalmilag a Rákóczi-év történetéhez kapcsolódtak, illetve bemutatásra került a szomszéd Szabolcs-Szatmár-Bereg megye levéltára, levéltárügye.

*

2003. május 8-án került sor a MTA Nyelv-és Irodalomtudományok Osztálya fontos, nagy figyelemmel kísért néprajzi osztályülésére. Az osztályülés címe *A Magyarországon kívül élő magyarok néprajzi és antropológiai kutatása* volt. Délelőtt **Kósa László** akadémikus elnöklete mellett **Liszka József, Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos** és **Papp Árpád** előadásai; majd délután **Paládi-Kovács Attila** akadémikus elnöksége alatt **Szabó Mátyás, Bartha Elek** és **Kósa László** előadásai hangzottak el.

*

2003. május 14-én nagyszabású, 25 előadásból és egy emlékkiállítás megnyitásából álló **Emlékünnepséget** rendeztek Veszprémben, a Laczkó Dezső Múzeumban, a száz esztendeje született **Vajkai Aurél** néprajztudós, a múzeum egykori igazgatója tiszteletére.

*

Ugyanezen a napon, május 14-én tartotta a Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztálya szakosztályülését. Verebélyi Kincső vitaindító előadása **A népművészet-kutatás új eredményei és távlatai a Megyék Népművészete sorozat újabb kötetei alapján** volt. Fölkért hozzászólók Kapros Márta, Kapitány Orsolya, Kücsán József és Perger Gyula voltak.

*

2003. május 16-17-én zajlott le Szerencsen, a Magyar Földrajzi Társaság, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Földrajztudományi Tanszéke, a Szerencsi Bocskai István Gimnázium, illetve Szerencs Város Önkormányzata rendezésében a **Szerencs és vidéke tájföldrajzi konferencia**. A rendezők kiemelkedően jó munkája következtében a konferenciára megjelent a konferencia minden előadását tartalmazó tanulmánykötet. A konferencián, illetve a tanulmánykötetben számos a Hajdúságot, Bihart érintő kérdés is szóba került.

*

2003. május 18-án készültek Zsákán a Kossuth rádió helyszíni honismereti felvételei, a június 6-ai adás számára (Dankó Imre, Halász Péter, Zala Simon Tibor). A június 6-án sorra került adásban -amit Zsáka lakossága nagy figyelemmel kísért és köszönettel fogadott- talán sok volt a, különben nagyszerű népzenei betét, talán szót kellett volna ejteni a helyi románság kérdéseiről is és talán többet lehetett volna mondani a község múltbeli és jelenlegi, sőt perspektivikus juhászatáról is.

*

2003. május 25-én Debrecenben, a Nagytemplom Galériájában Bölcskei Gusztáv püspök köszöntője után Fekete Károly rektor nyitotta meg **Bíró Lajos** festőművész kiállítását. Mindketten jól eső érzésekkel szóltak arról, hogy Bíró Lajos több emlékezetes, történetiségükben is nagyszerű portrét festett a Kollégium számára. Ez a kiállítás szépen egészíti ki, teszi teljessé a hetvenéves Bíró Lajost köszöntő, üdvözlő különböző rendezvények, első sorban kiállítások sorát. Mint tudjuk Bíró Lajos rendkívül sokat tett Bihar képzőművészetének fellendítéséért, megszervezéséért is. Sokak útrabocsájtásával szolgálta magyar képzőművészet ügyét.

*

2003. július 7-9-én tartotta Debrecenben és Nagyváradon a **Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete** az Egyesület megalakulásának tizedik évfordulójára és Kormos Lászlóra is emlékező 2003. évi konferenciáját. A konferencia jelentős nemzetközi érdeklődés mellett, magas szintű szakmaisággal zajlott le. Debrecenben gazdagította a programot a Kollégium gyűjteményeinek - amelyek közül csak egy a levéltár - aprólékos, a szakmai kérdéseket messzemenően figyelembe vevő ismertetése.

*

A Nyíregyházán 2003. június 30-július 4-e között megrendezett **XXI. Honismereti Akadémiát** a II. Rákóczi Ferencre és szabadságharcára való emlékezés mellett a népi műemlékek védelmének kérdései, illetőleg a műemlékek-népi műemlékek és az idegenforgalom, a belföldi turizmus kérdései, sokszor gyakorlati kérdései foglalkoztatták. Mindkét kérdéskört nagyszerűen bővítették, illusztrálták, elmélyítették az Akadémiához kapcsolódó kirándulások.

*

Békésen több alkalommal is megemlékeztek arról, hogy 20 évvel ezelőtt, 1983-ban jelent meg, mintegy 50 íven a **Békés Város Néprajza** című monográfia. A hatalmas kötetbe a magyar néprajztudomány kiválóságai írtak maguk után nyomot hagyó közleményeket. A kötet egy bizonyos mélységi-mennyiségi szemléletet is képviselt és a jövő számára ilyen tekintetben sokak által követett példát mutatott. Békésen jelentős mértékben fokozta a helytörténeti (beleértve a néprajztudományt is!) kérdések iránti érdeklődést. Néprajzi vonatkozásban többek között azt is eredményezte, hogy a város elkötelezte magát a településtörténet-népi építészet-népi műemlékvédelem problémáinak rendszeresen visszatérő országos vitafórumává.

*

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke a múlt évben alapított **Pro Ethnographia Universitas Debrecniensis** díjat az eredményes néprajzi oktatómunkáért az idén Dankó Imrének ítélte oda. A kitüntetést június 25-én, szűk körű tanszéki ünnepség keretében adta át az ünnepeltnek Bartha Elek tanszékvezető professzor.

*

A földesi Karácsony Sándor Művelődési Társaság támogatásával is, az egyik budapesti kiadó vállalat megjelentette **Kontra György**: **Karácsony Sándor a nagyhírű professzor** című könyvét. A könyv Kontra György korábbi munkái alapján is, de nagymértékben mind a saját, mind mások újabb, sőt mondhatni, hogy legújabb kutatásaira alapozottan korszerű Karácsony Sándor életrajz monográfiát írt.

*

Dévaványán augusztus 14-én kiállításnyitással egybekötve adta át a Dévaványai Múzeum újabb épületét **Dr. Bartha Elek** debreceni tanszékvezető egyetemi tanár, Bölcsészettudományi Kar dékánja. A Dévaványai Múzeum anyagának rendezésében nagy részt vállalt a Debreceni Egyetem néprajz szakos hallgatóinak egy csoportja.

*

Még most is tartanak az augusztus 15-én, Karcagon kezdődött **IX. Országos Alföldi Fazekas Triennálé** különböző rendezvényei. A triennálé szeptember 20-ig tart.

*

Augusztus 16-án Kismarján, Falunap keretében került sor a Tájház avató-nyitó ünnepségére. Az ünnepségsorozat kiemelkedő eseménye volt, hogy Kismarja Önkormányzata, a község neves szülöttjét **Varga Gyula** történész-etnográfust, kandidátust, a Rálátás munkatársát **díszpolgárává avatta**. Az ünnepségen Varga Gyula életét és munkásságát **Bényei József** ismertette

*

Halottaink: **Zólyomi József** etnográfust, a Nógrád Megyei Múzeumok volt igazgatóját 2003. július 2-én temették el Balassagyarmaton. **Tonk Sándor** történész-iskolatörténész, az erdélyi magyar Sapientia Tudományegyetem (szervező) első rektora Budapesten meghalt 2003. augusztus 15-én. Temetése Kolozsvárott volt, Házsongárdon augusztus 23-án. **Draveczky Balázs** előbb a Somogy Megyei Múzeumok igazgatója, majd a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum főigazgatója, a neves művelődéstörténész-etnográfus elhunyt. Temetésére 2003. augusztus 18-án került sor a Győr-révfalusi temetőben. Az elhunytaknak, ha különben mégoly távol is éltek, Bihar történetéhez, iskola- és művészettörténetéhez, néprajzához közvetlenül és közvetetten is sok közük volt. Emléküket megőrizzük!

*

T A R T A L O M

Bődi Erzsébet: Hagyományos élelmiszertartósító eljárások ……. 2-5

Dankó Imre: Egy bihari kistáj etnokulturális struktúrája II. ……. 6-22

Takács Péter: Úrbérrendezés Várad-Velencén (1770.1772) ……. 22-27

Nagy Ibolya: A tiszántúli parasztság 1950—1980 közti életmódkutatásának új irányai …… 27-33

Dallos Csaba: Családi fényképgyűjtemények kutatásának lehetőségei …… 33-39

Seres István: Károlyi Sándor kuruc tábornok Zsákán …….. 35-41

Hírek ……... 42-43

A RÁLÁTÁS-nak ez a IV. évfolyam 3. száma.
A következő szám: IV. évfolyam 4. szám,
2003. december második hetében fog megjelenni.